

CSB

De Belgische sociale zekerheid in de typologie van de welvaartsstaten

Mark Andries

oktober 1997

B E R I C H T E N

CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID
UNIVERSITEIT ANTWERPEN UFSIA

D/1997/6104/01

Inhoud

1. Inleiding.....	1
2. Welvaartsstaatsregimes en hun basiskenmerken	1
3. Types van welvaartsstaatsregimes.....	4
3.1. Van Titmuss' sociale beleidsmodellen naar Esping-Andersen's regime-types.....	4
3.2. De liberale welvaartsstaat.....	5
3.3. De sociaal-democratische welvaartsstaat	5
3.4. De 'conservatieve' welvaartsstaat	6
3.5. Empirische toetsing van de 'three worlds of welfare capitalism'.....	7
3.6. Kritiek en amendementen op Esping-Andersen's typologie.....	10
4. Regime-types in dynamisch perspectief	14
4.1. Afbouw van sociale voorzieningen en vermindering van sociale rechten bij economische en budgettaire problemen?	14
4.2. Welvaartsstaten en de post-industriële transitie.....	16
5. De continentaal-Europese welvaartsstaten.....	17
5.1. Duitsland.....	18
5.2. Frankrijk	23
5.3. Nederland.....	25
6. De Belgische welvaartsstaat: een regime sui generis?	28
Bibliografie	29

1. Inleiding

In dit CSB-bericht wordt, aan de hand van de recente internationale literatuur over de welvaartsstaat en de welvaartsstaten, een theoretische aanzet gegeven voor de beschrijving van het Belgische sociale zekerheidsregime. Centraal staat hierin het werk van de Deense socioloog en politiek-econoom Gösta Esping-Andersen, en in het bijzonder zijn in 1990 verschenen boek *"The Three Worlds of Welfare Capitalism"*. Esping-Andersen's werk lijkt ons een geschikt vertrekpunt voor onze verdere analyse, niet alleen vanwege de invloed die het heeft uitgeoefend op het recente onderzoek en op het internationale academische debat over de welvaartsstaat, evenmin enkel omdat het over de voorbije jaren veelvuldig is geciteerd, becommentarieerd en bekritiseerd (zie o.m. Kohl, 1993; Castles en Mitchell, 1993; Lessenich, 1994; Kemmeny, 1995; Becker, 1996) (1), maar ook en vooral omdat het een nieuw licht werpt op de essentie en de ontwikkeling van de welvaartsstaat, niet in het minst van het continentaal-Europese type. Hieronder wordt achtereenvolgens ingegaan op de literatuur over de welvaartsstaatregimes en regime-types, waarna we 'afdalen' naar de continentaal-Europese en de Belgische welvaartsstaat.

2. Welvaartsstaatregimes en hun basiskenmerken

Anders dan de meest van zijn voorgangers in de internationaal-vergelijkende welvaartsstaatliteratuur neemt Esping-Andersen de eigenheid en de bijzonderheid van iedere afzonderlijke welvaartsstaat ('regime' in zijn terminologie, zie ook Kolberg, 1992) als uitgangspunt: *"Each nations exhibits its own unique regime characteristics and, as a society historically evolves, it will pass through distinct and institutional realignments. Therefore, the social policy of any country is distinctive"* (Esping-Andersen, 1987a: 7).

Vroegere analisten (zoals Wilenski, 1975; Flora en Alber, 1981) zagen de welvaartsstaat veeleer als een universeel product van moderniseringsprocessen als industrialisering, democratisering en verstedelijking, benadrukten veeleer de gelijkenissen dan de verschillen tussen welvaartsstaten onderling en zagen (in de lijn van de tijdsgeest in de jaren zeventig) een verdere convergentie van de welvaartsstaten in het vooruitzicht. Deze opvatting werd in 1969 sterk vertolkt door G. Perrin (Internationaal Arbeidsbureau), die het heeft over *"la convergence des systèmes de protection sociale, qui se manifeste tant dans les pays d'élection du modèle nationale unitaire que dans les pays traditionnellement acquis au modèle professionnel unitaire ou multiple. Cette convergence souligne le rapprochement des conceptions générales et des réalisations pratiques en matière de sécurité sociale à un certain stade du développement des sociétés industrielles. Elle confirme notamment l'assimilation progressive du statut social et du statut de travail, l'unification de la protection de base à vocation égalitaire et l'élévation du niveau de protection sociale effective en liaison avec les revenus professionnels"* (Perrin, 1967: 321; voor een gelijklopende vaststelling m.b.t. de pensioenstelsels, zie Myles, 1988).

De 'crisisjaren' (vanaf het midden van de jaren zeventig en verder in de jaren tachtig) hebben echter op verschillende vlakken een divergerende ontwikkeling van de welvaartsstaten laten zien (zie Mishra, 1990; Esping-Andersen, 1996a en verder in deze tekst), zodat sindsdien vooral de essentiële eigenheid

(1) "In the attempts to reconceptualise the welfare state, Esping-Andersen's work stands out as having decisively changed the direction of theoretical and empirical research. In effect, much of the up-to-date literature provides (sometimes overly) critical discussions of the theory of welfare state regimes, but is at the same time greatly indebted to the suggestion that there are various configurations of market, state and family, and that variations in welfare state development are not linearly distributed, but clustered by regime-types" (Van Kersbergen, 1995: 20).

van de afzonderlijke welvaartsstaten wordt benadrukt (2) (zie Hemerijck en Bakker, 1994: 30-31; maar zie ook Van Kersbergen, 1996 voor een kritische benadering). Door deze uniciteit als uitgangspunt te nemen, vindt Esping-Andersen aansluiting bij een school van politicologen en welvaartsstaatanalysten die de (natie)staat (opnieuw) centraal in de onderzoeksfocus brengen, de zgn. 'statisten' (zie Skocpol, 1985 en 1992; Skocpol en Amenta, 1986; Merrien, 1990; zie ook Hooghe, 1990; Pierson, 1994). Esping-Andersen heeft niet alleen met de 'statisten' gemeen dat hij de eigenheid van de verschillende staten/regimes als uitgangspunt neemt, maar ook dat hij 'de staat' als een autonome factor van beleidsdifferentiatie beschouwd, met een vaak doorslaggevende impact op de maatschappelijke structuren en ontwikkelingen. Toch mag Esping-Andersen zelf niet als een 'statist' worden beschouwd, aangezien in zijn opvatting de autonome en rationele actoren die de staat 'besturen' niet in de eerste plaats geëerd en bureaucraten zijn, doch veeleer de deelnemers aan de 'democratische klassenstrijd': de sociaal-democratische arbeidersbeweging en haar burgerlijke tegenspelers (een betere term dan 'tegenstanders', gezien de nadruk op het belang van coalitievorming over de klassegrenzen heen en van niet-socialistische bewegingen zoals de christen-democratie voor het tot stand komen en de vormgeving van de welvaartsstaat). Binnen de welvaartsstaatliteratuur en het welvaartsstaatonderzoek moet Esping-Andersen (samen met de meeste Scandinavische auteurs) inderdaad beschouwd worden als een gematigde vertegenwoordiger van de zgn. 'power-resources school' (zie Esping-Andersen, 1985; Korpi, 1978 en 1989; Esping-Andersen en Van Kersbergen, 1992; Hemerijck en Bakker, 1994; Kemmeny, 1995).

Een belangrijke verdienste van Esping-Andersen bestaat erin dat hij, alvorens zijn typologie aan te vatten, heeft geformuleerd wat in zijn opvatting de essentiële componenten zijn van 'de welvaartsstaat' en, hieruit voortvloeiend, de basiskennmerken van ieder welvaartsstaatre regime. Het gaat met name om 1) de mate waarin de welvaartsstaat *decommodification* realiseert, 2) de mate waarin en de wijze waarop de welvaartsstaat vorm geeft aan de *sociale stratificatie*, en 3) het *samenspel van markt, overheid en gezin*.

Decommodification. De idee dat 'decommodification' is wat de welvaartsstaat in essentie beoogt en bewerkt, is ontleend aan het werk van de Brits-Hongaarse auteur Karl Polanyi. In zijn in 1944 verschenen boek "*The Great Transformation*" beschrijft hij de slingerbeweging die zich over de voorbije twee eeuwen heeft voorgedaan. In de fase van het tot stand komen van industriële kapitalisme werden de menselijke arbeid en de levensvoorwaarden stelselmatig en ingrijpend 'gecommodificeerd', d.w.z. onderworpen aan de mechanismen van de 'vrije' markt. Praktijken en instituties, zoals regels en afspraken uit de gildentijd en de zoals traditionele bijstandsverlening, die deze 'commodification' in de weg stonden (omdat ze aan mensen de mogelijkheid boden om zich aan de arbeidsmarkt te onttrekken, of omdat ze arbeidsmarktpositie en levensstandaard van elkaar loskoppelden) werden in deze fase ontmanteld. Van zodra evenwel dit proces was beëindigd (Polanyi situeert, wat Engeland betreft, het keerpunt bij de hervorming van de 'Poor Law', in 1834) trad de omgekeerde beweging ('decommodification') in, met het ontstaan van de georganiseerde arbeidersbeweging, de sociale wetgeving en de moderne sociale voorzieningen. Een maatschappij waarin arbeidsmarktpositie en levensstandaard lineair en exclusief met elkaar verbonden zijn, bleek immers noch economisch, noch politiek, noch sociaal houdbaar. De welvaartsstaat, die haar ideologische wortels heeft in ideologieën die resoluut zijn ingegaan tegen de onderwerping van de arbeider en de mens aan de mechanismen van de vrije markt (met name het socialisme, het conservatisme en de katholieke sociale leer; zie verder) realiseert deze noodzakelijke decommodification op een drievoudige wijze. Door de uitbouw van een alternatief (volgens andere regels dan die van de vrije markt functionerend) stelsel van welvaarts-

(2) "Still, the belief in convergence was, however, quite short-lived. If anything, perhaps the most intensive activity of welfare state theorising has now shifted to the plane of identifying diversity, of specifying welfare state typologies" (Esping-Andersen, 1994a: 715).

allocatie, worden *ten eerste* sociale voorzieningen en sociale rechten tot stand gebracht die het lineaire verband tussen marktpositie en welvaartspositie doorbreken, wordt *ten tweede* de mogelijkheid geboden dat mensen (ook de minst kapitaalkrachtige) de arbeidsmarkt in sommige omstandigheden (bijvoorbeeld in geval van ziekte en bij hoge leeftijd) tijdelijk of definitief verlaten, en wordt het hen *ten derde* (door het bestaan van vervangingsinkomens voor mensen die als arbeidsgeschikt worden beschouwd, met name werkloosheidsuitkeringen) mogelijk gemaakt om niet in te gaan op elke eis die hen door de 'vrije' arbeidsmarkt (3) zou kunnen worden opgelegd (bijvoorbeeld het presteren van ongezonde, vernederende en/of slechtbetaalde arbeid) (4). "*The introduction of modern social rights implies a loosening of the pure commodity status. De-commodification occurs when a service is rendered by a matter of right, and when a person can maintain a livelihood without reliance on the market*" (Esping-Andersen, 1990: 21-22).

Sociale stratificatie. De welvaartsstaat geeft in zekere mate en in zekere zin vorm aan de sociale stratificatie in de samenleving (d.w.z. de sociale gelaagdheid en de ermee verbonden ongelijkheden, collectieve belangen en belangenverdediging); ze repliceert, versterkt of verzwakt de door de vrije markt tot stand gebrachte stratificatie en brengt nieuwe, aan de welvaartsstaat eigen vormen van stratificatie tot stand. Esping-Andersen (1990: 23): "*The welfare state is not just a mechanism that intervenes in, and that possibly corrects, the structure of inequality; it is, in its own right, a system of stratification. It is an active force in the ordering of social relations*". En verder (1990: 55): "*The welfare state may provide services and income security, but it is also a system of stratification. Welfare states are key institutions in the structuring of social class and order. The organisational features of the welfare state help determine the articulation of social solidarity, divisions of class, and status differentiation*". En nog (1993a: 20): "*The structure of the welfare state is a key feature in the contemporary process of social stratification: it creates and it abolished 'empty slots'; it helps decide what is to be undertaken within them and, finally, it shapes the patterns of mobility between them*".

Over de impact van de welvaartsstaat op de inkomens- en welvaartsverdeling bestaat een overvloed aan theoretische en empirische literatuur; behalve op de *inkomensstratificatie* werkt de welvaartsstaat echter minstens even sterk in op het stand komen en het in stand houden van 'sociale klassen' binnen de samenleving, met gemeenschappelijke belangen, een gemeenschappelijke identiteit en onderlinge solidariteit. Bij wijze van voorbeeld kan hier worden verwezen naar de wijze waarop (bijvoorbeeld in België en in Duitsland) het specifieke sociale zekerheidsstatuut (en vooral het pensioenstatuut) van het vastbenoemd overheids personeel (mee) vorm heeft gegeven aan een van de werknemers in de privésector te onderscheiden en gedeeltelijk afgescheiden 'ambtenarenklasse'. Hetzelfde geldt overigens, wat de meeste landen van continentaal Europa betreft tot voorbij het midden van de twintigste eeuw, voor het onderscheid tussen arbeiders ('handarbeiders') en bedienden ('hoofdarbeiders'), evenals (tot vandaag toe) voor het onderscheid tussen werknemers in loonverband en zelfstandigen: de differentiële status van deze categorieën in de welvaartsstaat en de sociale zekerheid (bijvoorbeeld wat betreft de al dan niet verplichte deelname aan sociale verzekeringen, de hoogte van te betalen bijdragen en van de uitkeringen), vindt ongetwijfeld haar oorsprong in bestaande (o.m.

(3) De notie 'decommodificatie' kan ook op andere markten dan de arbeidsmarkt (en op andere takken van de welvaartsstaat dan de traditionele sociale zekerheid) worden toegepast: zo kan het sociaal huisvestingsbeleid worden gezien als een instrument om mensen te 'decommodificeren' van de huisvestingsmarkt en het recht op een behoorlijke huisvesting onafhankelijk te maken van de (financiële) positie die men op deze markt inneemt. Zie Esping-Andersen (1987/2: 87-88).

(4) Vgl. Offe, 1976: "In the realm of 'residual' labour power life is virtually, 'decommodified': transfer payments to unemployed persons, invalids and old age pensioners, the living conditions of school pupils, college students, drafted servicemen, full-time housewives and occupants of prisons, hospitals and other 'total institutions' are determined directly by political or institutional means. Here, the market-mediated relationships between work performed and remuneration plays no role as a criterion of equivalence and equity".

mentaliteits-) verschillen tussen deze categorieën, maar heeft deze verschillen ook verder versterkt en ertoe bijgedragen dat ze in stand werden gehouden (zie bijvoorbeeld, voor wat betreft het onderscheid tussen handarbeiders en bedienden in Duitsland, Kocka, 1981) (5). Daarnaast heeft de welvaartsstaat bovendien ook aanleiding gegeven tot het ontstaan en de ontwikkeling van nieuwe sociale strata met eigen belangen en eigen organisaties zoals de 'nieuwe middenklasse' van werknemers in de non-profit sector, en uitkeringsgerechtigden (vooral gepensioneerden).

Samenspel van markt, overheid en gezin. Een derde hoofdpunt dat welvaartsstaten kenmerkt en van elkaar onderscheidt, is de taakverdeling tussen de drie grote maatschappelijke instituties van de kapitalistische welvaartsstaat, namelijk gezin (eventueel uitgebreid tot het ruimere familieverband), vrije markt (de aan het marktgebeuren deelnemende en op geldelijke winst gerichte vrije ondernemingen) en overheid (inclusief door de overheid gesubsidieerde en gereguleerde semi-overheidsorganisaties). De idee dat de functies die door de welvaartsstaat worden vervuld (inkomensverzekering, gezondheidszorg, onderwijs, ...) steeds in zekere mate worden gedeeld met de marktsector (private ondernemingen), en dat aldus een bepaalde taakverdeling tussen overheid en markt en een '*public-private welfare mix*' (cf. Rein en Rainwater, 1986/1) ontstaat, is niet nieuw. Reeds in 1956 onderscheidde Titmuss '*occupational welfare*' (de door werkgevers en bedrijven georganiseerde en gefinancierde verzorgingsarrangementen) van '*social welfare*' en '*fiscal welfare*', waarbij hij echter de nadruk legde op het onderscheiden en van elkaar (te) onafhankelijke karakter van deze drie 'sectoren'. Meer recent wezen o.m. Rein en Rainwater (1986/1) en Berghman (1986) op de onderlinge interrelaties en terugkoppeling tussen wettelijke, professionele en private voorzieningen. Meer origineel is de idee van een taak- en functieverdeling tussen de drie belangrijke maatschappelijke instituties overheid, markt en gezin. Welvaartsstaat en gezin zijn inderdaad in belangrijke mate complementair: de welvaartsstaat heeft over de voorbije decennia inderdaad een aantal functies van het traditionele gezin (ten minste gedeeltelijk) overgenomen, met name in de sfeer van persoonlijke dienstverlening en verzorging; in de landen waar dit in mindere mate gebeurde bleef *ofwel* het traditionele gezinsmodel in belangrijke mate gehandhaafd, *ofwel* werden zorgtaken en dienstverlening opgenomen door de markt.

3. Types van welvaartsstaatregimes

3.1. Van Titmuss' sociale beleidsmodellen naar Esping-Andersen's regime-types

Esping-Andersen's typologie is in feite een herneming van de modellen-typologie van Titmuss (1974). Deze laatste onderscheidt drie modellen van sociaal beleid: het residuele model ('*Model A*', waarbij de welvaartsstaat enkel tussenkomt wanneer de private markt en het gezin tekort schieten), het '*industrial achievement-performance*'-model ('*Model B*' waarbij de welvaartsstaat sterk geïntegreerd is in het economisch bestel en sociale rechten gebaseerd zijn op verdienste, arbeidsprestatie en productiviteit) en het institutioneel-herverdelende model ('*Model C*', met universele voorzieningen die los van de markt aan sociale noden tegemoet komen). Deze indeling is evenwel veeleer als een typologie van sociale beleidsmodellen op te vatten dan als een raamwerk voor indeling en karakterisering van bestaande welvaartsstaten. Dit belet niet dat 'Model A' over het algemeen wordt geassocieerd met angelsaksische landen -vooral met de Verenigde Staten-, 'Model B' met continentaal-Europese landen -vooral met Duitsland-, 'Model C' met Scandinavische landen -vooral met Zweden- (zie bijvoorbeeld Spicker, 1993: 131-134).

(5) "It would be difficult to overestimate the importance of this law [de 'Angestelltenversicherungsgesetz van 1911, m.a.) for defining the difference between white-collar and blue-collar workers in the following years and decades. (...) The more laws differentiated this way, the more relevant the blue-collar/white-collar line became for real-life chances" (Kocka, 1981: 75).

Bij Esping-Andersen heet Titmuss' 'Model A' de 'liberale welvaartsstaat', met een overwicht van middelgetoetste sociale bijstand en universele uitkeringen op laag niveau (typische voorbeelden: Verenigde Staten, Canada en Australië). 'Model B' wordt de 'conservatieve welvaartsstaat', waar sociale rechten verbonden zijn met en gedifferentieerd zijn volgens sociale klasse en status, zodat de welvaartsstaat de bestaande statusverschillen reproduceert; bovendien bevoordeelt dit type het traditionele gezin (typische voorbeelden: Oostenrijk, Frankrijk, Duitsland, Italië). 'Model C' tenslotte wordt de 'sociaal-democratische welvaartsstaat' genoemd, gekenmerkt door sociale rechten die met het burgerschap verbonden zijn en door de bevordering van sociale gelijkheid als expliciete beleidsdoelstelling (typische voorbeelden: de Scandinavische landen).

3.2. De liberale welvaartsstaat

In welvaartsstaatregimes van het 'liberale' type, waartoe de meeste angelsaksische landen (en in de eerste plaats de Verenigde Staten) behoren, geldt als ideologisch uitgangspunt dat de vrije markt de beste resultaten oplevert, zowel in termen van maatschappelijke emancipatie als van economische efficiëntie. De welvaartsstaat is dan ook slechts aanvaardbaar onder twee voorwaarden: de inachtneming van het '*less eligibility*' principe (6) (d.w.z. dat de door de welvaartsstaat verstrekte voordelen alleszins minder voordelig mogen zijn dan het alternatief dat door de markt wordt verstrekt), en het residuele karakter van de welvaartsstaat (de '*means test*' die ervoor zorgt dat de welvaartsstaat slechts tussenkomt als en in de mate waarin de arbeidsmarkt, de vrije verzekeringsmarkt en het gezin tekort schieten). De combinatie van beide voorwaarden leiden ertoe dat door deze ideologie (en in de bijbehorende welvaartsstaatregimes) geopteerd wordt voor een minimale mate van decommodificatie.

Liberaal regimes handhaven in aanzienlijke mate de stratificatie die op de (arbeids)markt tot stand komt: inkomenshandhaving bij sociale risico's is er vooral zaak van (vaak door de fiscaliteit ondersteunde) privé-verzekeringen en voorzieningen op bedrijfsniveau; daarnaast kennen deze regimes een relatief omvangrijk (in termen van het aantal personen die ervan afhankelijk zijn) stelsel van middelgetoetste, stigmatiserende en weinig adequate bijstandsuitkeringen (zie Myles, 1996). De uitkomst van een dergelijk regime is een aanzienlijke mate van sociale ongelijkheid en segregatie tussen de welvarende niet-gebruikers van welvaartsstaatvoorzieningen enerzijds en de minderbegoede strata die van deze voorzieningen afhankelijk zijn anderzijds. ("*Residual welfare states are more reluctant to interfere with market mechanisms; they reject comprehensive services, and prefer state subsidiation of private services to public provision. The goal is to provide a 'safety net', usually based on a means test, while reinforcing market-produced patterns of social stratification*", Pierson, 1994: 15).

3.3. De sociaal-democratische welvaartsstaat

Het sociaal-democratische welvaartsstaatregime tenslotte wordt geassocieerd met de socialistische ideologie, die als zodanig een reactie vormt op de 'commodificatie' van de arbeid en de arbeiders in de kapitalistische economie. Terwijl revolutionaire socialistten ijverden voor de omverwerping van het kapitalistische stelsel, hebben reformistische socialistten gestreefd naar de verwezenlijking van een aanzienlijke mate van decommodificatie binnen dit stelsel: zowel de totstandbrenging van eigen

(6) Dit beginsel werd in 1834 door de Engelse 'Poor Law Commission' als volgt omschreven: "The first and most essential of all conditions (...) is that his [the pauper's] situation on the whole shall not be made really or apparently so eligible as the situation of the independent labourer of the lowest class. Every penny bestowed that tends to render the condition of the pauper more eligible than that of the independent labourer, is a bounty of indolence and vice" (Checkland en Checkland, 1974).

'arbeiders-onderlingen' (mutualiteiten, werkloosheidskassen, coöperatieven; zie Esping-Andersen, 1987b; De Swaan, 1988: 150-157) als de omvorming van de liberale nachtwakersstaat tot een sociaal-democratische welvaartsstaat strekten tot dit doel. Het meest doelgericht en succesvol werd deze laatste weg gevolgd door de Scandinavische (vooral de Zweedse) sociaal-democraten, die een welvaartsstaat tot stand hebben gebracht gebaseerd op universele, nationale (i.p.v. categoriale) solidariteit en op met het burgerschap (i.p.v. met sociale status) verbonden sociale rechten (Esping-Andersen, 1987b: 84-85; zie ook Esping-Andersen en Korpi, 1987; Esping-Andersen en Van Kersbergen, 1992). Het is in een dergelijk welvaartsstaatregime dat de decommodificatie-doelstelling het meest universeel en doelmatig wordt verwezenlijkt (7). Dit universalisme leidt er enerzijds toe dat de welvaartsstaat zich niet uitsluitend richt tot arbeidersklasse (de traditionele achterban van de sociaal-democratie), maar ook en evenzeer tot andere 'kleine lieden' ('*little people*', bijvoorbeeld bescheiden boeren en mensen die aan de rand van het arbeidsproces en de samenleving staan) voor wie decommodificatie een aanzienlijke lotsverbetering betekent; anderzijds dat ook de middenklasse (bedienden, zelfstandigen, landbouwers) bij de welvaartsstaat worden betrokken, niet bij middel van afzonderlijke voorzieningen (zoals de bedienden- en kaderregelingen in resp. Duitsland en Frankrijk), maar geïntegreerd binnen een universeel sociaal stelsel.

Hier moet aan toegevoegd worden dat de door verschillende Scandinavische auteurs (o.m. Korpi, 1978; Esping-Andersen, 1985 en 1987b; Esping-Andersen en Korpi, 1987) benadrukte cruciale rol van de sociaal-democratie bij het tot stand komen van de typische Scandinavische (en meer in het bijzonder van het Zweedse) welvaartsstaatregimes, sterk gerelativeerd wordt door Baldwin (1990). Met name wordt de opvatting in vraag gesteld als zou het universalisme (in de betekenis van een welvaartsstaat die niet slechts op de arbeidersklasse gericht is, maar evenzeer op andere 'kleine lieden' en op de middenklassen) een strategische optie zijn geweest van de Scandinavische sociaal-democratie. Baldwin benadrukt de zelfstandige politieke invloed die de (politieke vertegenwoordigers van de) middenklassen zelf hierbij hebben uitgeoefend. Zelf erkent Esping-Andersen (1990: 68) dat *buiten Scandinavië* de sociaal-democratie en (vooral) de arbeidersbeweging niet steeds voorstander zijn geweest van deze optie: zo waren de Duitse vakbonden sterke voorstanders van een corporatistische, niet-universele ziekteverzekering en hielden de Australische en Nieuw-Zeelandse arbeidersbewegingen sterk vast aan middelgetoetste uitkeringen (zie ook Esping-Andersen en Van Kersbergen, 1992).

3.4. De 'conservatieve' welvaartsstaat

Het derde door Esping-Andersen onderscheiden regimetype is dat van de 'conservatieve' of 'corporatistische' welvaartsstaat in de meeste continentaal-Europese landen (in de eerste plaats Duitsland). De welvaartsstaatregimes van continentaal Europa hebben hun ideologische wortels in de katholieke sociale leer (met de pauselijke encyclieken "*Rerum Novarum*" en "*Quadragesimo Anno*") en bij de Duitse (conservatieve) (8) '*Kathedersozialisten*'. Vanuit hun kritiek op de overdreven commodificatie (onderwerping aan de wetmatigheden van de markt) van de mens in het kapitalisme

- (7) "As a result of universal coverage, high income replacement rates for most transfers, citizenship pensions and services, and liberal qualifying conditions, Scandinavian welfare states are 'decommodifying' in Esping-Andersen's terms, that is, citizenship rather than market participation and market position forms the basis for entitlement to income and publicly provided services, and individuals suffer relatively small losses of income from exiting paid work temporarily or permanently" (Stephens, 1996: 36).
- (8) "It was the conservative tradition that gave rise to the first systematic and deliberate attacks on the commodification of labour" (Esping-Andersen, 1990: 41). Vgl. Rimlinger (1971: 90): "At the intellectual level, the contemporary development of the conservative 'Weltanschauung', provided potent ideological weapons against the liberal forces. (...) Its adherents saw in liberalism the centrifugal forces of social disorder and disintegration. Against these forces they supported order in the form of a hierarchical, patriarchal society, which has 'organic' coherence through the 'natural' links of the family, occupation, and status".

staan deze ideologieën een aanzienlijke mate van decommodificatie door toekenning van sociale rechten voor. Deze sociale rechten mogen evenwel de bestaande maatschappelijke orde niet negeren of omkeren; daarom moeten ze gekoppeld worden aan de maatschappelijke status en de gezinstoestand (vgl. Rimlinger, 1971: 89-136; Mills, 1994: 13-15). De door dit welvaartsstaatregime verwezenlijkte decommodificatie is echter relatief, in die zin dat sociale rechten afhankelijk worden gemaakt van een voldoende en voorafgaandelijke deelname aan het reguliere arbeidsproces, waarbij aan de diverse categorieën binnen de beroepsbevolking (arbeiders, bedienden, overheidsambtenaren, zelfstandigen,...) dan nog in verschillende mate sociale rechten worden toegekend. Ook het traditionele gezinsmodel, met een mannelijke kostwinner en een thuiswerkende niet-verdienende vrouwelijke partner, evenals het onderscheid tussen mannen en vrouwen wordt in dit regime-type door de welvaartsstaat bevestigd en ondersteund. Welvaartsstaatregimes van het continentaal-Europese type repliceren in belangrijke mate (door de toekenning van uitkeringen die in verhouding staan tot het vroegere arbeidsinkomen) de bestaande economische ongelijkheden, doch met inachtneming van de traditionele onderscheidingen tussen sociale categorieën in de samenleving (werknemers, ambtenaren, zelfstandigen; handarbeiders en bedienden; mannen en vrouwen).

3.5. Empirische toetsing van de 'three worlds of welfare capitalism'

De drie types van welvaartsstaatregimes (liberaal, sociaal-democratisch en conservatief), met elk een verschillende ideologische grondslag en verschillende uitgangspunten t.o.v. de problemen van decommodificatie, sociale stratificatie en de onderlinge verhouding tussen overheid, markt en gezin, evenals de verbinding van deze types met de welvaartsstaten in resp. de angelsaksische landen, Scandinavië en continentaal Europa, sluit (naar analogie met Titmuss) niet alleen aan bij een breed gedeelde intuïtie, maar werd door Esping-Andersen ook empirisch onderbouwd. Door de operationalisering van de inwerking van de welvaartsstaat op resp. decommodificatie en sociale stratificatie, heeft hij nagegaan of de verwachte 'clusters' van welvaartsstaten zich inderdaad empirisch manifesteren.

Esping-Andersen (1990: 47-78) heeft het begrip 'decommodificatie' geoperationaliseerd door het ontwerpen van een 'decommodificatie-index', zodat de decommodificerende werking van het sociaal beleid kan worden vergeleken tussen verschillende welvaartsstaatregimes en over de tijd, en zodat kan worden nagegaan of de drie onderscheiden regime-types overeenkomstig hun ideologische grondslagen daadwerkelijk verschillende patronen van decommodificatie laten zien. Belangrijk is dat hij hierbij, anders dan in veel andere vergelijkend welvaartsstaatonderzoek (bv. Western, 1989) (9) niet de sociale uitgaven of welvaartsstaatuitgaven (per hoofd van de bevolking of als aandeel van het nationaal product of nationaal inkomen) als indicator hanteert, niet alleen omdat dit belangrijke problemen van vergelijkbaarheid oplevert (cf. Van Langendonck, 1995), maar ook omdat 1) achter gelijke uitgavenniveaus sterk verschillende sociale zekerheidsstelsels en welvaartsstaten met een sterk verschillende werking kunnen schuil gaan, 2) (hoge) sociale uitgaven niet noodzakelijk adequaat verdeeld zijn over de hele bevolking en kunnen geconcentreerd zijn bij bepaalde 'geprivilegieerde' categorieën (bv. gepensioneerde overheidsambtenaren) en 3) een hoog uitgavenniveau het gevolg kan zijn van een ontbrekend of falend beleid inzake preventie van sociale problemen (bv. hoge uitgaven voor werkloosheidsuitkeringen als gevolg van falend of ontbrekend werkgelegenheidsbeleid). Uitgangspunt is dat decommodificatie drie dimensies heeft: 1) de mate waarin sociale uitkeringen

(9) Ook Western (1989) heeft een set van drie 'decommodificatie-indicatoren' ontworpen, doch deze zijn grotendeels gebaseerd op het niveau van de sociale uitgaven enerzijds (een methode waarvan Esping-Andersen zoals vermeld afstand neemt) en het uitkeringsniveau anderzijds. Overigens is het opvallend dat op basis van Westerns operationalisering continentaal-Europese landen als België, Nederland, Duitsland en Frankrijk samen met het Scandinavische Zweden het meest 'gedecommodificeerd' blijken te zijn. Zie hierover Van Kersbergen, p. 97-98.

toegankelijk zijn en voorwerp zijn van een burgerrecht (negatief geformuleerd: dat ze niet afhankelijk zijn van vroeger betaalde bijdragen, van vroegere tewerkstelling of van actuele -aan de hand van een middelentoets vastgestelde- behoeften), 2) de mate waarin uitkeringen een adequate en aanvaardbare levensstandaard toelaten, en 3) de mate waarin de verschillende sociale risico's (werkloosheid, ziekte, ouderdom, ...) door welvaartsstaatvoorzieningen worden ondervangen. De 'decommodificatie-index' is dan een soort puntenstelsel, waarbij voor de drie voornaamste sociale zekerheidsuitkeringen (pensioenen, arbeidsongeschiktheidsuitkeringen en werkloosheidsuitkeringen) hoge of lage punten worden toegekend naargelang de hoogte van de vervangingsratio (standaarduitkering in verhouding tot standaardloon), duur van de periode waarin bijdragen moeten zijn betaald om een (standaard)uitkering te kunnen ontvangen, (voor pensioenen) het persoonlijk aandeel in de financiering, (voor arbeidsongeschiktheids- en werkloosheidsuitkeringen) het aantal wachtdagen waarna de uitkeringen kunnen worden betaald evenals de maximumduur van de periode waarin de uitkering kan worden ontvangen; het middelgetoetst karakter van een uitkering levert 'negatieve punten' op (10). De optelsom van de scores voor de drie genoemde uitkeringen vormt dan de 'decommodificatie-score' van een regime. Tabel 1 geeft het resultaat van deze oefening weer voor achttien onderzochte landen, uitgaande van gegevens voor 1980. De rangorde van deze landen volgens de 'decommodificatie-score' bevestigt de hypothese dat welvaartsstaatsregimes een drietal clusters vormen en dat deze clusters een sterk verschillende mate van decommodificatie kennen. Drie Scandinavische landen (Zweden, Noorwegen en Denemarken) halen veruit de hoogste scores; alle angelsaksische landen bevinden zich onderaan de lijst, met evenwel sterk verschillende scores tussen het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Canada enerzijds en de Verenigde Staten en Australië anderzijds. Tussen de Scandinavische en de angelsaksische landen in bevinden zich de continentaal-Europese landen evenals Finland en Japan. Drie continentaal-Europese landen (Nederland, België en Oostenrijk) halen een decommodificatie-score hoger dan 30, doch beduidend lager dan de drie Scandinavische landen.

Tabel 1: Decommodificatie-scores van 18 welvaartsstaten in 1980.

Zweden	39.1
Noorwegen	38.3
Denemarken	38.1
Nederland	32.1
België	32.4
Oostenrijk	31.1
Zwitserland	29.8
Finland	29.2
Duitsland	27.7
Frankrijk	27.5
Japan	27.1
Italië	24.1
Verenigd Koninkrijk	23.4
Ierland	23.3
Canada	22.0
Nieuw Zeeland	17.1
Verenigde Staten	13.8
Australië	13

Bron: Esping-Andersen, 1990: 52.

(10) Een hoge vervangingsratio, een korte (of geen) bijdrageperiode, een laag persoonlijk aandeel in de financiering van pensioenen, een korte (of geen) wachtperiode, een lange (of onbepaalde) maximumduur en het ontbreken van een middelentoets levert een hoge 'decommodificatie-score' op; voor de details van deze procedure, zie Esping-Andersen (1990: 54).

Ook de wijze waarop de welvaartsstaat vorm geeft aan de sociale stratificatie werd door Esping-Andersen geoperationaliseerd. Elk regime-type wordt geassocieerd met een aantal 'stratificatiekenmerken' van de sociale zekerheid of de welvaartsstaat: het liberale type met 'middelgetoetste sociale bijstand' (bijstandsuitgaven als percent van de sociale uitgaven), 'privé-pensioenen' (als percentage van de totale pensioenuitgaven) en 'privé-uitgaven voor gezondheidszorg'; het conservatieve type met 'corporatisme' (aantal aparte per professionele categorie georganiseerde wettelijke pensioenstelsels) en 'etatisme' (uitgaven voor ambtenarenpensioenen als percentage van het BBP); het sociaal-democratische type met 'universalisme' (percentage van de actieve bevolking verzekerd voor arbeidsongeschiktheids-, werkloosheids- en pensioenuitkeringen) en 'uitkeringsgelijkheid' (mate van gelijkheid of van de afstand tussen maximum- en minimum-uitkeringen). Zoals kon worden verwacht zijn het continentaal-Europese landen die de hoogste scores halen op de indicatoren 'corporatisme' (Frankrijk, Italië, Oostenrijk, Duitsland) en 'etatisme' (Oostenrijk, België); angelsaksische landen op 'middelgetoetste sociale bijstand' (Verenigde Staten, Canada), 'privé-pensioenen' (Canada, Australië) en 'privé-uitgaven voor gezondheidszorg' (Verenigde Staten, Australië); Scandinavische landen op 'universalisme' (Noorwegen, Zweden) en 'uitkeringsgelijkheid' (Denemarken, Zweden).

Toch blijken er onder de vijftien onderzochte landen nauwelijks 'zuivere regimes' voor te komen: zo kent een typisch continentaal-Europees regime als het Oostenrijkse een uitgesproken hoog aandeel privé-uitgaven voor gezondheidszorg, kent een liberaal-angelsaksisch regime als het Canadese een 'universalisme'-score die vrijwel even hoog is als de Noorse en bedraagt het aandeel van de sociale bijstand in Frankrijk een veelvoud van dit aandeel in andere continentaal-Europese landen als Duitsland en België; hiermee is nogmaals het eigen karakter en de onderlinge verscheidenheid van de verschillende welvaartsstaatregimes (ook binnen de drie 'clusters') aangetoond. Dat de hypothese van de 'clusters' dan toch mag worden aangehouden, toont Esping-Andersen aan door het ontwerpen van globale indices voor 'conservatisme', 'liberalisme' en 'socialisme'. Landen met een hoge 'conservatisme-score' (bij samenvoeging van 'corporatisme' en 'etatisme') zijn volgende continentaal-Europese landen: Oostenrijk, België, Frankrijk, Duitsland en Italië. Landen met een hoge 'liberalisme-score' (samenvoeging van 'privé-uitgaven gezondheidszorg', 'privé-pensioenen' en 'middelgetoetste sociale bijstand') zijn de angelsaksische landen Australië, Canada en de Verenigde Staten, evenals Zwitserland en Japan. Landen met een hoge 'socialisme-score' (samenvoeging van 'universalisme' en 'uitkeringsgelijkheid') zijn de Scandinavische landen Denemarken, Finland, Noorwegen en Zweden, evenals Nederland. Geen enkel van de onderzochte landen behaalt een hoge score op meer dan één van deze globale indices; Ierland, Nieuw-Zeeland en het Verenigd Koninkrijk halen op geen enkele van de indices een hoge score (11). De uit deze oefening naar voorkomende 'clusters' vertonen sterke gelijkenissen met de 'clusters' die uit de rangorde volgens de 'decommodificatie'-index kunnen worden afgeleid. De bij de intuïtie aansluitende opvatting dat er *three worlds of welfare capitalism* (sterk verbonden met de mate van decommodificatie en met de impact van de welvaartsstaat op de sociale stratificatie) lijkt hiermee (afgezien van de hieronder besproken kritiek op Esping-Andersen's methode en typologie) empirisch bevestigd en relevant voor het verdere (al dan niet comparatieve) welvaartsstaatonderzoek.

(11) Vooral Ierland en Nieuw-Zeeland lijken moeilijk te plaatsen: beide landen behalen een lage score op twee indices (Ierland op 'liberalisme' en 'socialisme'; Nieuw-Zeeland op 'liberalisme' en 'conservatisme') en een middelmatige score op één index (Ierland op conservatisme, Nieuw-Zeeland op socialisme). Het Verenigd Koninkrijk heeft een lage score op 'conservatisme' en een middelmatige score op zowel 'liberalisme' als 'socialisme' en zou, althans op basis van deze oefening, als een hybride regime (tussenin het sociaal-democratische en het liberale type) kunnen worden beschouwd. Vgl. Castles en Mitchell (1993).

3.6. *Kritiek en amendementen op Esping-Andersen's typologie*

Hoewel (of precies doordat) zijn "*Three worlds of welfare capitalism*" nu reeds de status geniet van een klassiek werk in de welvaartsstaatliteratuur, zijn op Esping-Andersen's typologie van de welvaartsstaatsregimes, gebaseerd op een fundamenteel onderscheid inzake decommodificatie en sociale stratificatie en resulterend in een herneming van de traditionele driedeling in angelsaksische, Scandinavische en continentaal-Europese welvaartsstaten, tijdens de voorbije jaren belangrijke kritieken geleverd. Grotendeels kwamen deze kritieken neer op de suggestie van auteurs en onderzoekers om het regime waarmee ze zelf het meest vertrouwd zijn de status te geven van een apart (vierde) regime-type; doorgaans schuilt achter dit 'particularisme' evenwel, impliciet of expliciet, een meer fundamentele kritiek op Esping-Andersen's werkwijze en/of uitgangspunten.

Dit geldt in de eerste plaats voor de Australische auteurs Castles en Mitchell (1993), die niet akkoord gaan met de wijze waarop de Australische en Nieuw-Zeelandse regimes worden gerangschikt in Esping-Andersen's typologie. Beide welvaartsstaten worden gekenmerkt door een doorgedreven inkomensselectiviteit: nagenoeg alle sociale uitkeringen worden er slechts uitgekeerd na toepassing van een middelentoets (zie Bolderson en Mabett, 1991; Castles, 1994; O'Brien, 1992). Hierbij dient evenwel opgemerkt dat het hierbij veeleer om een 'rijkdom-toets' dan om een 'armoede-toets' gaat, die niet zozeer de middenklassen doch veeleer de hoogste inkomensgroepen van uitkeringen uitsluit en die er niet toe leidt dat het recht op uitkeringen een discretionair en/of stigmatiserend karakter krijgt (Castles, 1994). Dit laatste belet niet dat de quasi-veralgemeende toepassing van de middelentoets in Australië en Nieuw-Zeeland ingrijpende gevolgen heeft voor hun rangschikking in Esping-Andersen's studie: de toepassing van een middelentoets levert immers 'negatieve punten' op bij de berekening van de decommodificatie-index (12); een gelijkaardige procedure wordt toegepast bij de berekening van de 'universalisme'-index die gebruikt wordt bij de vaststelling van de mate waarin regimes een 'socialistisch' karakter hebben (13). Deze werkwijze leidt ertoe dat Australië en Nieuw-Zeeland decommodificatiescores behalen die niet of nauwelijks hoger zijn dan die van de Verenigde Staten (en dit ondanks het feit dat ze als welvaartsstaten historisch gezien 'pioniers' zijn geweest), én dat hun regimes veeleer als 'liberaal' dan als 'socialistisch' worden beschouwd (en dit ondanks de traditioneel sterke positie van de arbeidersbeweging); hetzelfde geldt trouwens in zekere mate voor het Verenigd Koninkrijk.

Castles en Mitchell vertrekken van de vaststelling dat de angelsaksische welvaartsstaten (de Verenigde Staten, Canada, Ierland, het Verenigd Koninkrijk, Australië en Nieuw-Zeeland) met elkaar gemeen hebben dat hun sociale uitgaven relatief laag zijn; ze sluiten zich evenwel aan bij Esping-Andersen's opvatting dat sociale uitgaven als zodanig weinig indiceren. Veeleer dan 'decommodificatie' zien ze evenwel 'herverdeling' als de principiële uitkomst van de welvaartsstaat. Hun stelling luidt dat er binnen de groep van angelsaksische (door Esping-Andersen 'liberaal' genoemde) welvaartsstaten een onderscheid moet worden gemaakt tussen enerzijds de 'radicale' regimes die (niet door hoge sociale uitgaven, maar door de inzet van efficiënte herverdelende allocatie-instrumenten) armoedebestrijding en inkomensherverdeling nastreven, en anderzijds de 'liberale' regimes. Esping-Andersen's data met betrekking tot 'uitkeringsgelijkheid' lijken dit te bevestigen: deze blijkt immers hoog te zijn in Australië, Nieuw-Zeeland en het Verenigd Koninkrijk, terwijl ze laag zijn in Canada en de Verenigde Staten. Bovendien hebben de belastingstelsels van de eerstgenoemde landen (maar ook van Canada)

(12) "Where, as in Australia, the pensions are based on a means test, we have scored 0 for contribution period, and have given the weight of 0.5 for population covered. This 'negative' scoring reflects the fact that means tested programs are highly conditional in terms of offering rights" (Esping-Andersen, 1990: 54).

(13) "Note that income-test-based programs, such as the Australian and New Zealand unemployment and sickness benefit schemes, have been scored equal to 0. This is because these types of programs do not grant automatic universal rights" (Esping-Andersen, 1990: 78).

een meer herverdelend karakter dan dat van de Verenigde Staten. Het selectief karakter van de Australische en Nieuw-Zeelandse sociale zekerheidsstelsels, met de quasi-veralgemeende toepassing van de middelentoets, versterkt nog hun herverdelende werking. Ter nuancering wordt hieraan toegevoegd dat een mogelijk afgeleid effect van middeltoetsing en selectiviteit een verminderd herverdelingspotentieel van de welvaartsstaat zou kunnen zijn, en wel via een geringere legitimiteit van een selectieve welvaartsstaat bij de middenklassen: "*Further it [the model] neglects the possibility, strongly argued by the protagonists of universal and generous welfare benefits, that means-testing will have a double knock-on effect on the extent of welfare expenditure: first, by its automatic effect of non-provision for the better-off and, second, because it will dissuade the better-off from supporting adequate benefits for the poor. If this indirect effect could be empirically demonstrated to outweigh the direct redistributive impact of means tests, the redistributive case for targeted instruments would be much weakened*" (Castles en Mitchell, 1993: 99).

Elders stelt Castles (1994a) evenwel weinig geloof te hechten aan de hypothese dat in het geval van de Australische welvaartsstaat, met zijn middelentoets die veeleer de hoogste inkomens dan de middenklassen uitsluit, selectiviteit via een tekort aan legitimiteit tot een verminderde doelmatigheid leidt. Zie ook Andries en De Lathouwer (1996), Andries (1996) en verder in deze tekst.

Ook uit vergelijkend empirisch onderzoek op micro-niveau (het niveau van de huishoudens) naar de herverdelende werking van de welvaartsstaat (Mitchell, 1991) blijkt dat er tussen de angelsaksische landen onderling aanzienlijke verschillen bestaan: Australië en het Verenigd Koninkrijk blijken veel meer de armoede te reduceren en de welvaart te herverdelen dan Canada en de Verenigde Staten. Deze bevindingen lijken het bestaan van vier in plaats van drie "*worlds of welfare capitalism*" te bevestigen.

Uit de kritiek van Castles en Mitchell onthouden we, voor wat volgt, twee zaken. *Ten eerste*, dat Esping-Andersen's onderzoek een belangrijke 'Scandinavische bias' vertoont wat betreft de nadruk die wordt gelegd op 'decommodificatie'. Het merendeel van het niet-Scandinavisch welvaartsstaat- en sociale zekerheidsonderzoek gaat er inderdaad van uit dat de mate waarin een welvaartsstaat aan armoedebestrijding en welvaartsherverdeling doet (de 'uitkomsten' van de sociale zekerheid) minstens een haar voornaamste kenmerken is. Deze opvatting past overigens ook in de 'Vlaamse' onderzoekstraditie naar de werking en de uitkomsten van de sociale zekerheid. Deleek (1990) stelt dat het doel van de sociale zekerheid tweeledig is (aan iedereen ten minste een minimaal inkomen waarborgen en de verworven levensstandaard tot op bepaalde hoogte handhaven), waarbij de minimale inkomensnorm als prioritair wordt beschouwd (14); op deze assumptie is het doelmatigheidsonderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid (zie o.m. Deleek e.a., 1980; Cantillon, Marx, Proost en Van Dam 1994) gebaseerd. Daar staat tegenover dat de 'decommodificatie'-doelstelling enerzijds en de doelstelling van minimum-inkomenswaarborging en armoedebestrijding anderzijds niet tegenover elkaar staan maar sterk bij elkaar aansluiten: een minimale, doch essentiële mate van decommodificatie wordt immers pas bereikt wanneer aan de hele bevolking, zonder onderscheid naar marktpositie en/of arbeidsmarkt-deelname, effectief een decente levensstandaard wordt gewaarborgd. In die zin moet de onderbelichting door Esping-Andersen van het fenomeen van de 'armoede in de welvaartsstaat' (d.i. het falen van de welvaartsstaat in haar minimum-inkomenswaarborg-doelstelling) als een gemis worden beschouwd. *Ten tweede*, dat een selectieve, op middelgetoetste voorzieningen gesteunde welvaartsstaat niet noodzakelijk moet gelijkgesteld worden aan een 'liberale' welvaartsstaat, en dat het noodzakelijk lijkt om de betekenis van de middelentoets en van andere instrumenten tot selectiviteit

(14) "In het raam van de welvaartsstaat is de sociale zekerheid bij uitstek het gemeenschapsinstrument van armoedepreventie. In die zin is de minimum-inkomenswaarborging een prioritaire norm, en schiet de handhaving van de verworven levensstandaard te kort indien deze niet terzelfdertijd de minimumwaarborg voor iedereen zou verwezenlijken" (Deleek, 1990: 7). Vgl. Beveridge, 1942: 14: "Social insurance should aim at guaranteeing the minimum income needed for subsistence".

voor de werking van de welvaartsstaat te reëvalueren. Er is weinig reden om aan te nemen dat een middelentoets als zodanig (d.w.z. los van de andere kenmerken waarmee middelgetoetste uitkeringen vaak samen gaan, met name lage uitkeringsniveaus, stigmatisering, discretionaire toekenning) in de weg staat van decommodificatie, armoedebestrijding of inkomensherverdeling (vgl. Mitchell, 1991: 190-191).

Ook Leibfried (1991; zie ook Lessenich, 1994 en 1995) onderkent, naast de drie door Esping-Andersen aangeduide, een vierde '*world of welfare capitalism*', met name die van de Zuid-Europese 'rudimentaire welvaartsstaten' of 'Latim Rim'-landen (waarvan de meeste niet in Esping-Andersen's onderzoek zijn opgenomen). Dit regime-type omvat dan Spanje, Portugal en Griekenland, in zekere opzichten Italië en eventueel ook Frankrijk en Ierland. Hoofdkenmerken zijn enerzijds dat de welvaartsstaatvoorzieningen er een zwak ontwikkeld en residueel karakter hebben, met de afwezigheid in een aantal van deze landen van het recht op een gewaarborgd minimuminkomen, anderzijds de sterke traditie van (vooral confessionele) liefdadigheid ('*caritas*') waardoor een aantal functies die de welvaartsstaat in andere landen heeft wordt overgenomen. Dit amendement op Esping-Andersen's typologie lijkt veel minder overtuigend en belangrijk dan de hierboven besproken kritiek van Castles en Mitchell; overigens wordt door verschillende auteurs (Kohl, 1993; Castles, 1995) betwijfeld of de eigenheid van de Zuid-Europese landen, die in meerdere opzichten de kenmerken vertonen van de continentaal-Europese welvaartsstaten, de onderscheiding ervan in een aparte '*world of welfare capitalism*' kan verantwoorden. Dit is des te meer het geval omdat de nog vrij recente overgang van Spanje, Portugal en Griekenland van autoritaire politieke regimes naar in de Europese Unie geïntegreerde democratieën, evenals de snelle welvaarts groei van deze landen hun aansluiting bij het continentaal-Europese regime-type lijkt te versterken (15). Toch is Leibfried's bijdrage aan het debat om twee redenen van belang. Ten eerste omwille van het feit dat hij de mate waarin en de wijze waarop armoede door de welvaartsstaat wordt tegengegaan evenals de waarborg van een minimum-inkomen als belangrijke criteria beschouwd om welvaartsstaatre regimes van elkaar te onderscheiden; op deze vertaling van '*welfare state regimes*' naar '*poverty regimes*' wordt uitgebreid ingegaan in een volgend hoofdstuk. Ten tweede omdat aangetoond wordt dat de keuze van de onderzochte landen een doorslaggevend kan hebben effect op regime-types die onderscheiden worden (zie Uusitalo, 1984; Lessenich, 1994 en 1995); Esping-Andersen (1996a) heeft dan ook de ontluikende kapitalistische welvaartsstaten van Oost-Europa, Latijns Amerika en Oost-Azië -voorlopig?- buiten zijn eerder ontworpen typologie geplaatst (vgl. Becker, 1996).

Een laatste mogelijke amendering van de typologie betreft de vraag naar de impact van het katholicisme en de christen-democratie op de ontwikkeling van de welvaartsstaat evenals of er sprake kan zijn van een 'christen-democratisch' regime-type. Het debat hierover, dat België van groot belang lijkt gezien de rol die de christen-democratische partijen en de christelijke arbeidersbeweging hebben gespeeld in de periode waarin de Belgische welvaartsstaat tot ontwikkeling is gekomen evenals in de daaropvolgende crisisperiode (zie o.m. Pasture, 1992; Deleeck, 1995), is in essentie niet nieuw. Verschillende auteurs (Stephens, 1979; Shalev, 1983) hebben geopperd dat sommige katholieke partijen als 'functionele equivalenten' kunnen worden beschouwd van sociaal-democratische partijen voor wat betreft het tot stand komen en de ontwikkeling van de welvaartsstaat. Tot een meer verregaande conclusie komt Wilensky (1981), namelijk dat de machtspositie van katholieke partijen een sterkere positieve samenhang vertoont met de uitbouw van de welvaartsstaat dan die van linkse

(15) "In this perspective, the countries of Southern Europe must be seen as quite typical members of the conservative family of nations, which happen to spend less than others in the grouping only because they are poor and have relatively youthful populations. The implication of this analysis for the comparative policy literature is that these nations should in the future be treated as full members of a family of nations which is in the welfare state mainstream" (Castles, 1995: 311).

partijen; ook hij ziet belangrijke gelijkenissen tussen de beide politieke stromingen (16) (voor een kritiek op deze bevinding, zie Uusitalo, 1984). Esping-Andersen (1990) ziet in de katholieke sociale leer, zoals reeds vermeld, een van de ideologische fundamenten van het continentaal-Europese 'conservatieve welvaartsstaatregime'; bovendien vindt hij een sterke samenhang tussen de machtspositie van katholieke partijen en de stratificatie-kenmerken van het conservatieve welvaartsstaatregime. Deze vaststellingen brengen Van Kersbergen (1995; zie ook Esping-Andersen en Van Kersbergen, 1992) ertoe om het 'conservatieve' regime-type consequent 'christen-democratisch' te noemen: "*Christian democracy is a distinctive political phenomenon that -despite variations- nourishes a distinctive welfare state regime*" (p. 231). Zijn studie toont inderdaad aan dat (althans wat betreft de onderzochte landen Nederland, Duitsland en Italië) de christen-democratische partijen actief en concreet gestalte hebben gegeven aan de continentaal-Europese welvaartsstaatregimes met hun specifieke eigenschappen: o.m. hoofdzakelijke financiering door werkgevers en verzekeren, bevooroordeelung van het traditionele gezinsmodel, een aanzienlijke mate van ongelijkheid (wat betreft de uitkeringshoogte) tussen uitkeringstrekkers onderling in functie van vroeger inkomen en socio-professionele status. Men kan dus stellen dat de christen-democratie inderdaad voor de continentaal-Europese welvaartsstaat is geweest wat de sociaal-democratie is geweest voor de Scandinavische welvaartsstaat; deze 'functionele equivalentie' betekent evenwel niet alleen dat deze politieke beweging hoogontwikkelde welvaartsstaatregimes tot stand heeft gebracht (die de uitgavenquoten van de Scandinavische regimes benaderen of evenaren), doch ook dat ze de politieke katalysator is geweest van een regime-type met eigen, specifieke kenmerken.

Castles (1994b) relateert deze 'politieke' verklaring voor de karakteristieken van de continentaal-Europese welvaartsstaat, aangezien ze ook worden aangetroffen in landen die geen (machtige) christen-democratische partij kennen, zoals Frankrijk en Spanje. Castles stelt vast dat katholieke landen (landen met een hoog percentage katholieken in de bevolking) doorgaans een uitgebouwde welvaartsstaat kennen, doch schrijft dit gegeven eerder toe aan culturele dan aan (partij)politieke factoren (17). Deze opvatting wordt -vanuit een sterk verschillend perspectief!- gecontesteerd door Therborn (18) (1994; voor een repliek zie Castles, 1994c) en door Van Kersbergen (19) (1995: 49-52 en 229-230). Deze controverse neemt evenwel niet weg dat Esping-Andersen's en Van Kersbergen's bevindingen i.v.m. de actieve rol die de christen-democratische partijen hebben gespeeld bij het tot stand brengen van een aantal continentaal-Europese welvaartsstaatregimes evenals de specifieke eigenschappen van deze regimes die met de christen-democratie en haar ideologie worden geassocieerd, beschouwd moeten worden als een verworvenheid van het recente welvaartsstaatonderzoek (vgl. Cox, 1993; Deleeck, 1995; Lessenich en Ostner, 1995).

-
- (16) "What contemporary socialists and Catholics have in common, aside from their desire to attain and maintain power, is a traditional humanistic concern with the lower strata, which has its roots in the early modern era" (Wilenski, 1981: 364).
- (17) Deze opvatting sluit aan bij het concept van 'families of nations'; d.w.z. dat groepen van natiestaten met een culturele, godsdienstige, historische, geografische, linguïstische en/of historische onderlinge verwantschap, op diverse domeinen gemeenschappelijke beleidspatronen laten zien. Zo zouden o.m. kunnen worden onderscheiden: de angelsaksische, Duitstalige, Scandinavische en katholieke 'family of nations'. Zie Castles, 1993.
- (18) "Was there ever a specifically Catholic social policy embodied in modern institutions? At least as far as the significant institutions of latterday welfare states are concerned, the answer must be no. (...) Class-based social power and the institutional structure of the polity, in the crucial periods of the decades prior to World War I and of the fifteen years after World War II, still remains the decisive variables shaping social policy institutions, with possibly another re-founding period now opening" (Therborn, 1994: 106-107). Volgens Therborn is de rol van de christelijke arbeidersbeweging beperkt tot de afzwakking van het verzet van de rechtse, burgerlijke strekking tegen de welvaartsstaat. Vgl. Stephens (1979: 108).
- (19) "It is difficult to understand how culture shapes politics and policies directly. Social policy was shown to be produced by political movements in the context of the norms and values that shape political life and to be dependent on the prevalent relations of power in a nation and on the coalitional behaviour of parties" (Van Kersbergen, 1995: 230).

4. Regime-types in dynamisch perspectief

Esping-Andersen koppelt aan het onderscheid tussen welvaartsstaten van de drie verschillende types niet alleen consequenties met betrekking tot de drie structuurkenmerken en hun impact op de levens- en arbeidsvoorwaarden en op de sociale stratificatie, maar ook met betrekking tot de wijze waarop ze zich in dynamisch perspectief ontwikkelen en zich aanpassen aan veranderende maatschappelijke en economische omstandigheden. In de literatuur wordt in dit verband de term 'padafhankelijkheid' (*path dependency*) gehanteerd; dit betekent dat het institutionele effect van eerder gemaakte keuzen met betrekking tot de welvaartsstaat zekere grenzen stelt aan de latere handelingsvrijheid (Hemerijck en Bakker, 1994; zie ook Pierson, 1994: 181 en Pierson, 1995: 39). Voor ons lijken in twee opzichten de verschillende of zelfs uiteenlopende paden van de *'three worlds of welfare capitalism'* van belang: enerzijds de mate waarin de welvaartsstaat, bijvoorbeeld bij economische of budgettaire moeilijkheden, bloot staat aan politieke druk tot afbouw van sociale bescherming en vermindering van sociale rechten; anderzijds de wijze waarop de welvaartsstaten zich hebben aangepast en aanpassen aan de veranderingen op de arbeidsmarkt die zich over de voorbije decennia hebben voorgedaan.

4.1. *Afbouw van sociale voorzieningen en vermindering van sociale rechten bij economische en budgettaire problemen?*

Welvaartsstaten functioneren in een sociaal-economische en budgettaire context; bij economische moeilijkheden (recessies, structurele economische crises, problemen met betrekking tot de competitiviteit t.o.v. het buitenland, ...) of in geval van (structurele) tekorten op de overheidsbegroting zal de welvaartsstaat dan ook in zekere mate onder druk komen te staan. Ook al hoeft een sterk ontwikkeld en genereus stelsel van sociale bescherming, zelfs wanneer het een belangrijk aandeel van de nationale welvaart vereist, geen beletsel te zijn voor een performante economie en voor gezonde overheidsfinanciën (zie o.m. Blank en Freeman, 1994; Esping-Andersen, 1994a); dit neemt niet weg dat economische of budgettaire problemen vaak aanleiding zijn tot (marginale of ingrijpende, tijdelijke of definitieve) ingrepen in de welvaartsstaat en het stelsel van sociale bescherming.

De welvaartsstaat neemt immers hoe dan ook een belangrijk (in sommige landen het belangrijkste) aandeel van de overheidsuitgaven voor zijn rekening, terwijl de decommodificerende werking van sociale rechten en sociale uitkeringen hoe dan ook impact hebben op de werking van de (markt)economie (cf. de reeds geciteerde uitspraak van Polany dat "*their purpose was exactly that of interfering with the laws of supply and demand in respect to human labor ...*"). Vraag is dan in welke mate er in moeilijke economische en budgettaire omstandigheden een *'welfare backlash'* (cf. Wilenski 1975) of *'retrenchment'* (cf. Mishra, 1990) zal optreden; d.w.z. zullen de doorgevoerde aanpassingen zo ver gaan dat ze een wezenlijke afbouw van sociale rechten inhouden, een ommekeer in de beweging van commodificatie naar decommodificatie? Deze vraag stelt zich uiteraard scherp sinds de jaren zeventig; na een periode waarin de uitbouw en voltooiing van de welvaartsstaat gepaard ging met sterke economische groei, quasi-volledige werkgelegenheid en veeleer gezonde overheidsfinanciën, werden sindsdien immers vrijwel alle westerse, kapitalistische welvaartsstaten geconfronteerd met opeenvolgende recessies, arbeidsmarktproblemen en begrotingstekorten.

Volgens Esping-Andersen zullen de drie onderscheiden regime-types, als gevolg van hun verschillende verbondenheid met de sociale stratificatie, divergerend evolueren in periodes waarin de welvaartsstaat onder economische of budgettaire druk staat en de *'decommodificerende'* voorzieningen van de welvaartsstaat dreigen afgebouwd te worden. Hoewel Esping-Andersen aan dit punt groot

belang hecht ("A theory that seeks to explain welfare state growth should also be able to understand its retrenchment or decline" -Esping-Andersen, 1990: 32), wordt hierop merkwaardig genoeg nauwelijks ingegaan in "The three worlds of welfare capitalism". Esping-Andersen houdt het, zonder veel argumentatie of bewijsvoering, bij de vaak geformuleerde stelling (zie o.m. Korpi, 1980) dat welvaartsstaten die in aanzienlijke mate steunen op selectieve (met name middelgetoetste) voorzieningen (in casu de welvaartsstaten van het liberale, angelsaksische type) in sterkere mate bedreigd worden door afbouw van de tot stand gebrachte voorzieningen dan op universele, niet-middelgetoetste voorzieningen gestoelde welvaartsstaten. "The risks of welfare state backlash depend not on spending, but on the class character of welfare states. Middle-class welfare states, be they social-democratic (as in Scandinavia) or corporatist (as in Germany) forge middle class loyalties. In contrast, the liberal, residualist welfare states found in the United States, Canada and, increasingly, Britain, depend on the loyalties of a numerically weak, and often politically residual, social stratum. In this sense, the class coalitions in which the three welfare-state regime-types were founded, explain not only their past evolution but also their future prospects" (20) (Esping-Andersen, 1990: 32).

Een meer recente analyse (Esping-Andersen, 1996a) bevestigt het bestaan van verschillende 'routes' die de welvaartsstaten sinds de vroege jaren zeventig hebben gevolgd om zich aan de veranderende economische en sociale omstandigheden aan te passen; deze routes vertonen een nauwe samenhang met de aanpassing van de arbeidsmarkt aan de post-industriële transitie en het toegenomen arbeidsaanbod. De Scandinavische landen ('the Scandinavian route') hebben de welvaartsstaat verder uitgebreid door de uitbouw van een gesubsidieerde dienstensector (zie verder); daarnaast werd in de sociale zekerheid sterker de nadruk gelegd op de arbeids- en integratiebereidheid van de uitkeringstrekkers. De angelsaksische landen ('the neo-liberal route') gingen over tot een zekere afbouw van de sociale voorzieningen en van de sociale zekerheid, doch met uitzondering van Nieuw-Zeeland (waar de welvaartsstaat op drastische en snelle wijze werd hervormd in restrictieve zin; zie O'Brien, 1992; Boston, 1993) en in zekere mate het Verenigd Koninkrijk had deze afbouw overwegend een incrementeel en sluipend karakter, waarbij sociale uitkeringen geleidelijk meer selectief werden gemaakt en/of ongeïndexeerd bleven. De continentaal-Europese landen ('the labour reduction route') hielden hun niveau van sociale bescherming grotendeels op peil en brachten nieuwe sociale voorzieningen (zoals vervroegde-uitredingsregelingen) totstand met de bedoeling het arbeidsaanbod te beperken (zie verder).

Vooralsnog ontbreekt het aan een systematische en omvattende studie van de ontwikkeling van de welvaartsstaatregimes sinds de jaren zeventig. Op de vraag of er wel degelijk sprake kan zijn van een divergentie-beweging in de ontwikkeling van de verschillende types is er dan ook nog geen definitief antwoord gekomen, vooral omdat in een aantal Scandinavische en continentaal-Europese landen (zoals Zweden en Duitsland) verregaande regime-hervormingen pas in de meest recente periode hun beslag hebben gekregen of nog krijgen (vgl. Lessenich, 1994; Hemerijck en Bakker, 1994). Mishra (1990; zie ook Schmidt, 1983) komt het besluit dat in de angelsaksische Verenigde Staten en Verenigd Koninkrijk enerzijds en in het Scandinavische Zweden en het continentaal-Europese Oostenrijk (beide welvaartsstaatregimes worden door Mishra sociaal-corporatistisch genoemd) anderzijds een significant verschillend sociaal beleid is gevoerd sinds het midden van de jaren zeventig, met een zekere afbouw van de welvaartsstaatvoorzieningen in het eerste landenpaar en de consolidatie ervan in het tweede. Ter nuancering wordt hier echter aan toegevoegd dat zowel in de Verenigde Staten als in het Verenigd

(20) Vgl. Alber (1988: 27): "Extended welfare states with large clienteles have self-perpetuating features that make them institutionally resistant to a welfare backlash. Severe austerity measures are only implemented in countries with less-developed welfare states, where smaller proportions of the electorate depend on welfare schemes as a source of living, and where benefits are too selective to make the white-collar strata and the middle mass of the population a welfare state ally". Voor een uitgebreide en nuancerende bespreking van deze stelling, zie Andries, 1996; Andries en De Lathouwer (1996).

Koninkrijk de welvaartsstaat een merkwaardige robuustheid heeft vertoond en dat de neo-liberale of neo-conservatieve regeringen er hun oorspronkelijke plannen tot ontmanteling van de welvaartsstaat slechts zeer ten dele tot uitvoering hebben kunnen brengen. Tot deze laatste vaststelling komt ook Pierson (1994; vgl. Cox, 1993: 197), die de ontwikkeling heeft onderzocht van de Amerikaanse en de Britse welvaartsstaat tijdens de regeerperiodes van respectievelijk Reagan (1981-1988) en Thatcher (1979-1990). "*Spending levels have not diminished, privatization initiatives have been limited, and program structures show more signs of continuity than of change. With few exceptions, the major programs of the welfare state have survived a decade of retrenchment*" (p. 146). "*Despite the aggressive efforts of retrenchment advocates, the welfare state remains largely intact. Any attempt to understand the politics of welfare state retrenchment must start from a recognition that social policy remains the most resilient component of postwar domestic policy*" (p. 178). Kennelijk zijn er ook in liberale en selectieve welvaartsstaatsregimes voldoende politieke en institutionele belemmeringen voor een afbraak van de sociale voorzieningen en de sociale rechten, ook bij ongunstige economische omstandigheden en/of bij een politieke meerderheid die manifest negatief staat tegenover de welvaartsstaat en die een 'backlash' in haar beleidsprogramma heeft.

4.2. Welvaartsstaten en de post-industriële transitie

Ten tweede heeft Esping-Andersen aan zijn indeling van de welvaartsstaten consequenties verbonden voor de werking van de arbeidsmarkt, de aanpassing aan de post-industriële transitie en het beleid inzake werkloosheid. Traditioneel (d.w.z. in de periode na de tweede wereldoorlog) verschilden de regime-types reeds wat betreft de mate waarin volledige werkgelegenheid een geïnstitutionaliseerde en met succes nagestreefde doelstelling van de welvaartsstaat was: in de Scandinavische landen was dit veel sterker het geval dan in de angelsaksische en continentaal-Europese landen (Esping-Andersen, 1990: 144-161; Therborn, 1986: 101-110). Na een periode van een zekere convergentie m.b.t. het 'full employment'-beleid tijdens de jaren zestig, kenden de regime-types evenwel sterk verschillende beleidsantwoorden op de werkgelegenheids crisis vanaf het midden van de jaren zeventig en op de post-industriële transitie; deze divergentie in het werkgelegenheidsbeleid heeft belangrijke gevolgen voor de sociale zekerheid en voor de welvaartsstaat. In zowat alle westerse geïndustrialiseerde landen kwamen na de bloeiperiode van de jaren zestig de arbeidsmarkten onder druk, naar aanleiding van de vertraagde economische groei en de opeenvolgende recessies, maar vooral als gevolg van de toename van het arbeidsaanbod (met demografische en emancipatorische oorzaken), en van de overgang van een industriële naar een post-industriële (in overwegende mate op dienstverlening gebaseerde) economie. Hierbij wordt verwezen naar het model van Baumol (1967; zie ook Baumol, Blackman en Wolff, 1994: 115-142) i.v.m. de ongelijke productiviteitsgroei in de industrie enerzijds en in de dienstensector (of beter: de sector van de persoonlijke dienstverlening) anderzijds. De ontwikkeling van technologie en van de bedrijfsorganisatie zorgt voor een sterke en continue verbetering van de productiviteit in de industriële sector, die enerzijds (via het fordistische model van deelname in de productiviteitsverbetering door de werknemers) de mogelijkheid opent tot loonsverhogingen en verbetering van de sociale bescherming, doch anderzijds ook leidt tot arbeidsuitstoot in de industrie. De persoonlijke dienstverlening (die bij uitstoot van arbeidskrachten door de industrie en bij veranderende maatschappelijke behoeften als gevolg van de welvaarts groei steeds belangrijker wordt, ten minste in termen van het aandeel van de beroepsbevolking dat er tewerkgesteld is) kan deze productiviteitsgroei niet of niet in dezelfde mate realiseren, zodat ze ofwel (wanneer ze de loonevolutie in de industrie volgt) uit de markt wordt geprijsd, ofwel (wanneer ze dit niet doet) in steeds mindere mate wordt bezoldigd in vergelijking met de algemene welvaart. De post-industriële transitie leidt derhalve hetzij tot een werkgelegenheidsprobleem, hetzij tot een verdelingsprobleem.

De wijze waarop dit probleem van de ongelijke productiviteitsgroei wordt benaderd verschilt sterk tussen de drie verschillende welvaartsstaatregime-types (Esping-Andersen, 1990: 191-229; Esping-Andersen, 1995; Lessenich, 1995: 77-84).

De landen met een 'liberaal' welvaartsstaatregime (de Verenigde Staten het meest uitgesproken), met hun weinig gereguleerde arbeidsmarkten en zwakke sociale bescherming, zijn in staat om de verloren gegane industriële arbeidsplaatsen in belangrijke mate te vervangen door nieuwe arbeidsplaatsen in de dienstverlenende sectoren (o.m. persoonlijke dienstverlening in de huishoudelijke sfeer, in de Horeca, in de amusementssector). Tot deze ontwikkeling wordt nog verder bijgedragen door het in de meeste van deze landen gevoerde beleid; d.w.z. een verdere liberalisering en deregulering van de arbeidsmarkt evenals een afbouw van de sociale bescherming. Het resultaat is een relatief lage werkloosheid, doch ook een onopgelost verdelingsprobleem, met verslechterende lonen, inkomens en sociale rechten voor een belangrijk segment van de werkende bevolking (het zgn. 'dienstenproletariaat', zie Esping-Andersen, 1993b).

De Scandinavische, 'sociaal-democratische' welvaartsstaten proberen wèl om tegelijk het werkgelegenheids- en het verdelingsprobleem op te lossen, enerzijds door de beheersing van de loonontwikkeling in sectoren die een sterke productiviteitsgroei kunnen realiseren en anderzijds door de 'nationalisering' en/of subsidiëring van de dienstverlenende sector. De nieuwe arbeidsplaatsen die in de dienstensector ontstaan kennen een status (in termen van bezoldiging en sociale rechten) die vergelijkbaar is met die van andere arbeidsplaatsen. De welvaartsstaat verandert er fundamenteel van aard en wordt in de eerste plaats dienstverlenend en arbeidsverschaffend.

Continentaal-Europese welvaartsstaten kennen minder dan de andere regime-types de overgang van industriële naar post-industriële tewerkstelling, omdat de hoge arbeidskosten, de onbeheerste loonontwikkeling en de strakke regulering van de arbeidsmarkt er een voldoende creatie van laaggekwalificeerde arbeidsplaatsen in de dienstverlenende sector in de weg staan, én omdat de welvaartsstaat er in overwegende mate gericht blijft op de verstrekking van (vervangings)uitkeringen. Ook deze welvaartsstaten veranderen fundamenteel van karakter, aangezien ze zich verplicht zien om een belangrijk segment van de actieve bevolking langdurig financieel te ondersteunen, enerzijds door een doelgerichte en beleidsgestuurde beperking van het arbeidsaanbod (brugpensioenen voor vijftigplussers, voorzieningen die de verlaten van de arbeidsmarkt door vrouwen met kinderen aanmoedigen, ...; zie Von Rhein-Kress, 1993), anderzijds door een hoge onvrijwillige werkloosheid (o.m. jeugdwerkloosheid en langdurige werkloosheid van laaggeschoolden). Het werkgelegenheidsprobleem dat met de post-industriële transitie gepaard gaat blijft in deze welvaartsstaten onopgelost; of het verdelingsprobleem wordt opgelost hangt af van de mate waarin de welvaartsstaat (meer bepaald de sociale zekerheid) sociale rechten garandeert aan de meest kwetsbare categorieën evenals de mate waarin ze verticaal-herverdelend werkt.

5. De continentaal-Europese welvaartsstaten

Continentaal-Europese welvaartsstaten worden enerzijds 'conservatief' genoemd, omdat ze in belangrijke mate geënt zijn en grotendeels blijven op traditionele maatschappelijke onderscheidingen evenals op het traditionele gezinsmodel, anderzijds 'corporatistisch', omdat sociale uitkeringsrechten er gedifferentieerd zijn volgens socio-professioneel statuut en omdat sociale organisaties, meer bepaald vakbonden en werkgeversorganisaties, sterk betrokken zijn het beleid aangaande en het beheer van de sociale voorzieningen. De uitgaven voor sociale bescherming zijn er vergelijkenderwijs hoog; hierbij gaat het dan vooral om transfer-uitgaven (geldelijke uitkeringen aan gezinnen, met name bij niet-

tewerkstelling van één of meer gezinsleden), veel minder om uitgaven voor dienstverlening vanwege de welvaartsstaat of om uitgaven voor actief tewerkstellingsbeleid. De uitkeringen zijn over het algemeen genereus, doch er bestaat ook een aanzienlijke ongelijkheid tussen uitkeringstrekkers onderling, waarbij enerzijds de op de arbeidsmarkt tot stand gekomen ongelijkheid door het uitkeringsstelsel wordt 'gerepliceerd' en anderzijds bepaalde categorieën (vooral gepensioneerde overheidsambtenaren) een geprivilegieerd uitkeringsstatuut kennen. Met de economische en tewerkstellingsproblemen sinds de jaren zeventig zijn deze welvaartsstaten fundamenteel van karakter veranderd, aangezien ze (bij gebrek aan voldoende werkgelegenheidsgroei en aan een performant actief tewerkstellingsbeleid) inkomenstransfers zijn gaan verlenen aan belangrijke segmenten van de bevolking op actieve leeftijd; deze verandering is enerzijds het gevolg geweest van een hoge mate van onvrijwillige (langdurige) werkloosheid, anderzijds van een beleidsgestuurde reductie van het arbeidsaanbod. Hieronder worden beknopt de kenmerken en de dynamiek besproken van enkele welvaartsstaten die tot de type (althans tot de 'noordelijke' variant ervan; d.w.z. met uitsluiting van de Zuid-Europese welvaartsstaten) (21) behoren: Duitsland, Frankrijk en Nederland.

5.1. Duitsland

De Duitse welvaartsstaat moet om verschillende redenen worden beschouwd als het 'prototype' van het continentaal-Europese welvaartsstaatsregime-type: ten eerste omdat Duitsland van de continentaal-Europese landen het grootste (in termen van het aantal inwoners) en sociaal-economisch meest toonaangevende is, ten tweede omdat historisch gesproken Duitsland de 'pionier' is geweest van de welvaartsstaat naar continentaal-Europees model, ten derde omdat de meeste van de kenmerken die aan het continentaal-Europese regime-type worden toegeschreven het meest uitgesproken in Duitsland worden aangetroffen.

De basis van de Duitse welvaartsstaat werd in de jaren tachtig van de 19de eeuw gelegd tijdens de regeerperiode van kanselier Otto von Bismarck (1871-1890) (22). Duitsland kende (vergeleken met bijvoorbeeld Engeland en België) een relatief late industrialisatie, die in belangrijke mate door de overheid werd gestuurd. Tegelijk werd van overheidswege een sociaal beleid gevoerd om een ongebreideld en al te liberaal kapitalisme te vermijden. De achtergrond van dit sociaal beleid als complement van het industrialiseringsbeleid is meervoudig: ten eerste de lering die werd getrokken uit de sociale problemen die in andere landen met de industrialisering gepaard gingen, ten tweede de sterke conservatieve stroming die huiverachtig stond tegenover een kapitalisme zonder sociale inbedding en een totale onderwerping van de samenleving aan het marktmechanisme, ten derde de doelstelling bij de heersende elite om (behalve door een repressieve aanpak) door middel van het sociaal beleid de opkomende arbeidersbeweging en sociaal-democratie de wind uit de zeilen te nemen. Het sociaal beleid moest dan ook bijdragen tot de oplossing van wat de '*soziale Frage*' of '*Arbeidersfrage*' werd genoemd; d.i. het dreigende in opstand komen van de arbeiders tegen de staat. Het moest de loyaliteit van de arbeiders aan de staat 'afkopen', in Bismarcks visie van de arbeiders zelfs goed verzorgde, maar tegelijk trouwe en gedisciplineerde '*Soldaten der Arbeit*' maken. Als instrument om dit te bereiken werd geopteerd voor een formule die gehanteerd werd door de reeds bestaande (door de arbeiders zelf georganiseerde) *Hilfskassen* en *Knappschaften*: door bijdragen op het loon gefinancierde verzekeringen die bij het zich voordoen van bepaalde gebeurtenissen (ongeval, ziekte, invaliditeit) vervangingsuitkeringen verstrekten. Zo werd in 1883 de '*Krankenversicherungs-*

(21) Zie i.v.m. de karakteristieken en de ontwikkeling van de welvaartsstaten in Zuid-Europa o.m. Castles (1995), Lessenich (1994, 1995), Guerrero (1995), Esping-Andersen (1994b en 1996), Van Kersbergen (1995), Ferrera (1996), Katrougalos (1996).

(22) Zie hierover o.m. Rimlinger (1971: 89-136), Döring (1989), Baldwin (1990), Esping-Andersen (1990: 59), Roebroek (1993: 31-40), Rosenhaft (1994).

gesetz' (kortdurende arbeidsongeschiktheid) tot stand gebracht, in 1884 de 'Unfallversicherungsgesetz' (verzekering bij arbeidsongevallen), in 1889 de 'Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetz' (pensioenen). Aansluiting bij deze verzekering was verplicht voor arbeiders en lagere bedienden; financiering gebeurde door het betalen van bijdragen op het loon vanwege werkgevers en/of werknemers. Het tot stand komen en de vroege uitbouw van deze sociale verzekeringen gebeurde zonder de medewerking van de (in de illegaliteit opererende) Duitse sociaal-democratie en ging zelfs in tegen haar opvattingen (23). Pas na de eeuwwisseling, in sterk veranderde maatschappelijke en politieke omstandigheden (de sociaal-democratische partij werd in 1890 gelegaliseerd en vormde in 1912 de grootste fractie in de *Reichsdag*) begon de sociaal-democratie te ijveren voor een betere en meer uitgebreide sociale bescherming (zie Rimlinger, 1971: 122-130; Baldwin, 1990: 98).

Het Duitse sociaal beleid was in oorsprong en in essentie 'Arbeiterpolitik' (cf. Rosenhaft, 1994: 30: "The specific, indeed the sole, object of Bismarckian social policy was the industrial worker"); noch de armen die buiten of aan de rand van het industriële arbeidsproces stonden, noch de middenklassen (hogere bedienden en zelfstandigen) waren er aanvankelijk bij betrokken (zie Leibfried en Tennstedt, 1985). Bedienden ('Angestellten') waren, in tegenstelling tot arbeiders, alleen verplicht om zich bij de sociale verzekeringen aan te sluiten indien hun inkomen een bepaalde grens niet overschreed; in 1911 slaagden de bedienden erin om een aparte sociale verzekering, met andere bijdrage- en uitkeringsregels dan voor de arbeiders, tot stand te brengen ('Angestelltenversicherungsgesetz'). Het onderscheid tussen arbeiders en bedienden bleef verder bestaan tot Adenauers hervorming van het pensioenstelsel in 1957 (zie Kocka, 1981; Hockerts, 1983). Het basisonderscheid in de sociale zekerheid tussen werknemers enerzijds en (de verschillende categorieën van) zelfstandigen anderzijds heeft tot vandaag stand gehouden; daarnaast is er ook een aparte, wat de pensioenen betreft op diverse punten meer genereuze regeling voor vastbenoemd overheidspersoneel. Vandaar dat aan de Duitse welvaartsstaat een sterk corporatistische inslag wordt toegeschreven. Daarbij komt dat het Duitse stelsel, van bij de aanvang ervan, niet is gericht op de zwakste bevolkingscategorieën (Döring, 1989); daarvoor is het te zeer en te strikt geënt op het verzekeringsmechanisme, waarbij wordt uitgegaan van een voltijdse arbeidsbetrokking, die op regelmatige wijze en langdurig wordt uitgeoefend en waarbij een loon van een bepaald niveau wordt verdiend. Nog steeds zijn werknemers die minder dan 15 uur (18 uur in de werkloosheidsverzekering) per week tewerkgesteld zijn en/of een laag loon verdienen, van de sociale verzekeringen uitgesloten. Bovendien kennen de sociale verzekeringen veeleer strenge referte-eisen en nauwelijks tot geen geïntegreerde minimum-bescherming of modalisering volgens behoefte-criteria, zodat een aanzienlijk aantal werklozen en gepensioneerde met een 'zwak' arbeidsverleden (lage lonen en/of onvolledige loopbanen) een beroep moeten doen op de bijstand. Het Duitse bijstandsstelsel is overigens, in tegenstelling tot de Duitse welvaartsstaat als geheel, relatief restrictief en weinig generoos. Een zekere 'verwaarlozing' van de armoedeproblematiek en van bepaalde 'zwakke groepen' is de Duitse welvaartsstaat dan ook eigen (zie Döring, 1989 en 1990) (24).

De Duitse welvaartsstaat draagt duidelijk de sporen van zijn oorsprong in het Bismarck-tijdperk (sociaal beleid als *Arbeiterpolitik* en het verzekeringsmechanisme als uitgangspunt), maar ook van het

-
- (23) "Social insurance, they said, was an illusion, nothing but another form of poor relief, except that the workers would have to pay for it. It was a means of lessening the poor relief burden on the communities at the expense of the workers." (Rimlinger, 1971: 123). Zie ook Baldwin (1990: 98-99): "Beginning with conservative intentions, social insurance was not initiated by the labor movement. Social democrats were at first more interested in protecting than patronising workers and favored work legislation of the sort that had been pioneered in Britain, but was rejected by Bismarck for burdening employers without any of social insurance's advantages. They opposed Bismarck's proposals because benefits were miserly, workers inadequately represented in the system's administration and, most generally, because they represented socialism from above."
- (24) Döring (1990: 289) heeft het over het een "sozialpolitische Vernachlässigung derjenigen, die dem Leitbild eines vollzeitig und langfristig erwerbstätigen Arbeitnehmers weniger oder überhaupt nicht entsprechen. In Teilbereichen ist die Vernachlässigung dieser Gruppen sogar im Laufe der Entwicklung durch die Sozialgesetzgebung eher verstärkt worden."

beleid dat in de (vroeger) na-oorlogse regeringen werd gevoerd door regeringen met christen-democratisch overwicht (Rosenhaft, 1994: 38; Clasen, 1994: 63-64; Van Kersbergen, 1995). In de periode waarin Duitsland werd bestuurd door de vier geallieerde machten, mislukte -wat het Westelijk deel betreft- een poging van de geallieerden om een stelsel naar 'Beveridgeaans' model (met samenvoeging van de bestaande, gefragmenteerde arbeidsongeschiktheidsuitkeringen; opheffing van het onderscheid tussen arbeiders en bedienden; integratie van de verschillende categorieën van werkenden -werknemers, zelfstandigen en ambtenaren- in een '*Einheitsversicherung*') tot stand te brengen. Het plan stuitte op weerstand vanwege zelfstandigen, private verzekeringsmaatschappijen en (op sommige aspecten) vakbonden, maar vooral vanwege de christen-democraten: "*Christian democracy particularly contested the idea of an Einheitsversicherung on the conjecture that such a system would shift the balance of power in the direction of the unions and the social democratic party*" (Van Kersbergen, 1995: 114).

De verkiezingsoverwinning van de christen-democraten in 1949 betekende dan ook het einde van het geallieerden-plan. De christen-democraten voerden dan ook een beleid dat gericht was op continuïteit inzake sociaal beleid en op een uitbouw van de sociale zekerheid naar 'Bismarckiaans' model: "*The principles of insurance, earnings-related contributions and benefits, and the minimal role of the state in administering the schemes as embodied in the social policy proposals flawlessly concurred with the foundational notion of Christian democracy and called for a restoration of the former Weimar institutions that had precisely these characteristics*" (Van Kersbergen, 1995: 114; zie ook Baldwin, 1990: 186-200).

De christen-democratische partijen (CDU en CSU) hebben dan ook het na-oorlogse sociaal beleid gedomineerd, en dit beleid was veeleer het resultaat van compromissen binnen de christen-democratie zelf (meer bepaald tussen de 'sociaal-christelijke' en de 'neo-liberale' vleugel van de partij) dan tussen de christen-democratie en de andere partijen (sociaal-democraten en liberalen) (zie Esping-Andersen en Korpi, 1984: 195-196; Rüsç en Nullmeier, 1991: 440; Clasen, 1994: 76). Een schoolvoorbeeld van de christen-democratische dominantie over het sociaal beleid én van de interne compromisvorming binnen de partij, is de pensioenhervorming ('*Rentenreform*') van 1957, onder de regering van kanselier Konrad Adenauer. Deze hervorming betekende een belangrijke modernisering van de Duitse sociale zekerheid: het onderscheid tussen arbeiders en bedienden werd afgeschaft; de pensioenen werden waarde- en welvaartsvast en gefinancierd volgens het omslagstelsel. Het nieuwe pensioenstelsel hield evenwel sterk vast aan de uitgangspunten van de door Bismarck tot stand gebrachte sociale verzekering: differentiatie van uitkeringen volgens professionele categorie (werknemers, zelfstandigen, ambtenaren) i.p.v. een '*Einheitsversicherung*' en koppeling van de pensioenbedragen aan de vroeger verdiende lonen i.p.v. forfaitaire ('flat-rate') pensioenbedragen. Dit laatste kenmerk werd door het nieuwe pensioenstelsel nog versterkt (zie Hockerts, 1983: 315-316; Döring, 1990: 291-292); terwijl in het voordien geldende stelsel het pensioenbedrag was samengesteld uit een basisbedrag enerzijds en een loongekoppeld supplement anderzijds, zijn in het sinds 1957 geldende stelsel de pensioenen lineair gekoppeld aan de vroeger betaalde bijdragen en verdiende lonen, waarbij nauwelijks of geen elementen van modalisering naar behoefte (bijvoorbeeld volgens gezinstoestand) of minimum-inkomenswaarborg in het stelsel zijn geïntegreerd. Hierdoor weerspiegelen de door het Duitse pensioenstelsel gegenereerde uitkeringen sterk de ongelijkheid op de arbeidsmarkt. Hiermee beantwoordt het stelsel aan een 'middenweg' tussen enerzijds een '*Einheitsversicherung*' met een sterk inkomensherverdelende werking (wat de sociaal-democraten voorstelden) en anderzijds middel-getoetste pensioenen die residuair zouden zijn aan private pensioenverzekeringen (Van Kersbergen, 1995: 114-115). Behalve tegen een al te universalistische en verticaal-herverdelende sociale zekerheid hebben de christen-democraten zich overigens ook verzet tegen een '*totalen Versorgungsstaat*' naar Scandinavisch model, met tussenkomst van de welvaartsstaat op een groot aantal (vrijwel alle)

levensdomeinen en waarbij de welvaartsstaat in belangrijke mate de rol vervult van werkgever van dienstverlenend personeel.

Ook in sterk gewijzigde politieke en institutionele omstandigheden bleef de Duitse welvaartsstaat gekenmerkt door zijn 'bismarckiaanse' én christen-democratische erfenis. Toen tijdens de jaren zestig en zeventig de politieke macht van de christen-democraten afnam en, omgekeerd, die van de sociaal-democraten toenam (de sociaal-democraten vormden mee de regering vanaf 1966; de christen-democraten werden naar de oppositie verwezen in 1969, en dit tot 1981), betekende dit geen fundamentele ommekeer in het sociaal beleid. Weliswaar voerden de sociaal-democraten een aantal niet onbelangrijke innovaties door, zoals de introductie van zekere minimum-beschermingselementen in het pensioenstelsel ('*Rente nach Mindesteinkommen*', 1972) en de universalisering van het recht op kinderbijslag (1974); de grondslag van de Duitse sociale zekerheid bleef een volgens sociaal-professioneel statuut gedifferentieerde sociale verzekering met een sterke doorwerking van het equivalentiebeginsel (sterke koppeling van uitkeringsrechten aan arbeidsdeelname, sterke koppeling van het uitkeringsbedrag aan het vroeger verdiende loon). In die zin heeft de langdurige sociaal-democratische regeringsdeelname nauwelijks impact gehad op het karakter van de 'christen-democratische' Duitse welvaartsstaat (zie Esping-Andersen en Korpi, 1984: 197-199; Döring, 1989: 67; Rosenhaft, 1994: 40; Van Kersbergen, 1995: 121-123). Een tweede mogelijkheid tot ingrijpende verandering van de Duitse welvaartsstaat en sociale zekerheid deed zich voor in het begin van de jaren negentig, bij de Duitse eenmaking (of, anders gezegd, bij de aansluiting van de vroegere DDR-Länder bij de Bondsrepubliek). Bij die gelegenheid werd door sommigen (sociaal-democratische en 'groene' politici, bepaalde verantwoordelijken in de voormalige DDR) voorgesteld om de West- en de Oost-Duitse welvaartsstaat te integreren, in die zin dat de 'beste' elementen uit bij stelsels zouden worden overgenomen en aan elkaar gekoppeld. Wat de pensioenen betreft zou dit betekenen dat de elementen van basisverzekering en minimum-inkomensgarantie die sterk in het DDR-systeem aanwezig waren, zouden worden geïntegreerd in het op het equivalentiebeginsel geënte West-Duitse stelsel. Vanwege de negatieve houding tegenover dit voorstel bij de regerende christen-democraten en de snelheid waarmee het eenmakingsproces werd doorgevoerd, maar ook als gevolg van het ontbreken van een eigenlijk debat over dit thema tussen christen- en sociaal-democraten (25), vond deze 'integratie-idee' geen ingang en werd de bestaande West-Duitse welvaartsstaat in feite -met een zekere overgangperiode, o.m. wat betreft de gezondheidszorg en de garantie van geïntegreerde minimum-uitkeringen- tot de nieuwe Länder uitgebreid (Mangen, 1992 en 1994; Pierson, 1995: 31-32).

De Duitse welvaartsstaat is, zoals blijkt uit aangehaalde (grotendeels mislukte) pogingen tot hervorming, relatief 'rigide'; hij is echter ook robuust, in die zin dat politieke en/of economische druk nauwelijks leiden tot een welvaartsstaatafbouw. Weliswaar gingen de opeenvolgende (door sociaal-democraten dan wel door christen-democraten gedomineerde regeringen reeds relatief vroeg (vanaf het midden van de jaren zeventig) over tot het voeren van een versoberings- en besparingsbeleid als antwoord op budgettaire problemen en toenemende werkloosheid; het doel van dit beleid was veeleer de consolidering van de bestaande welvaartsstaat dan de afbouw of fundamentele hervorming ervan (zie Alber, 1989; Offe, 1991). Belangrijk voor het behoud van verworven sociale rechten en opgebouwde sociale voorzieningen was, andermaal, de 'sociale vleugel' van de vanaf 1981 opnieuw regerende CDU, die er (met de figuur van Norbert Blüm als minister van sociale zaken) grotendeels in slaagde om hervormingsvoorstellen van neo-liberale strekking (vanwege de liberale coalitiepartner FDP en, nog meer, de 'neo-liberale' of 'economische' vleugel van de christen-democratie) geen doorgang te laten vinden (zie Nissen, 1990). Daarnaast waren en zijn nog andere politieke en institutionele factoren van belang voor het robuuste karakter van de Duitse welvaartsstaat: de invloed

(25) "Significantly, unification negotiations did not give rise to a wider political debate among the 'Volksparteien' on the future viability of long held welfare principles" (Mangen, 1992: 210).

van de vakbeweging en haar betrokkenheid bij het sociaal beleid, de macht van de (grotendeels door de SPD gecontroleerde) Länder, de beperkingen die de rechterlijke macht oplegt aan de beleidsmakers bij het raken aan verworven uitkeringsrechten, meer bepaald wat betreft de pensioenen (zie Clasen, 1994: 79). Het tijdens de crisisperiode gevoerde beleid steunt op twee peilers: 1) het incrementeel beperken en vermindering van uitkeringsrechten zonder dat geraakt wordt aan de basiskenmerken van het bestaande stelsel, 2) het beperken van het arbeidsaanbod met de bedoeling de werkloosheid door de welvaartsstaat te laten 'opsorpen'.

Incrementeel besparingsbeleid zonder fundamentele hervorming. Het in Duitsland gevoerde sociale zekerheidsbeleid is in de eerste plaats een besparingsbeleid met een incrementeel, maar volgehouden karakter. Reeds tijdens de tweede helft van de jaren zeventig (26) voerde de regering van de sociaal-democratische kanselier Helmut Schmidt besparingsmaatregelen door als antwoord op de economische recessie, de toename van de werkloosheid en de hieruit voortvloeiende budgettaire moeilijkheden. Zo werd in 1977 de indexeringsformule van de pensioenen in restrictieve zin gewijzigd en werden in 1978 de werkloosheidsuitkeringen in de tijd beperkt. Meer ingrijpende besparingsmaatregelen werden doorgevoerd na de coalitiewissel in 1981: vooral in de werkloosheidsverzekering (lagere vervangingsratio's, strengere referentie-eisen en toegangsvoorwaarden) en de kinderbijslagen (aanzienlijke verlagingen van de uitkeringen) werden besparingen doorgevoerd (Alber, 1989; Offerman, 1996). Ook de nieuwe pensioenwet van 1989-1992 hield, behalve de uitbreiding van een '*Kindererziehungszeiten*' (periodes van niet-beroepsactiviteit waarin de zorg voor jonge kinderen wordt opgenomen en die bij de pensioenberekening als loopbaanjaren worden beschouwd), een aantal besparingsmaatregelen in: de pensioengerechtigde leeftijd wordt geleidelijkerwijs verhoogd, de koppeling van de pensioenbedragen aan de welvaartsontwikkeling gemilderd (Schmähl, 1990 en 1993; Rüz en Nullmeier, 1991).

De economische en budgettaire problemen die voortvloeiden uit de Duitse eenmaking (en uit de problemen waarmee de continentaal-Europese welvaartsstaten in het algemeen geconfronteerd worden) hebben recent aanleiding geven tot nieuwe besparingsmaatregelen in de welvaartsstaat en de sociale zekerheid (zie Mangen, 1994: 56; Pierson, 1995: 32). Dit alles belet evenwel niet dat aan de basiskenmerken van de Duitse welvaartsstaat, en met name de centrale rol van een door grotendeels door werkgevers- en werknemersbijdragen gefinancierde, volgens sociaal-professioneel statuut gedifferentieerde en sterk volgens het equivalentiebeginsel functionerende sociale verzekeringen, in feit niet is getornd (Alber, 1989; Pierson, 1995: 29-33). Dat dit sociaal-verzekeringsmodel (als 'middenweg' tussen het private-verzekeringsmodel en het sociale bijstandsmodel) allerminst is afgeschreven door het beleid, blijkt uit het feit dat als antwoord op een zich manifesterend 'nieuw' sociaal probleem, met name de toenemende zorgafhankelijkheid van bejaarden en de druk die dit legt (en in de toekomst nog meer zal leggen) op zowel de inkomens van de bejaarden zelf als van de sociale bijstand, opnieuw werd geopteerd voor een sociale verzekering (27): in 1994 werd de '*Pflegeversicherung*' ingevoerd, gefinancierd met bijdrage van werknemers en werkgevers, en met koppeling van uitkeringsrechten aan vroeger betaalde bijdragen (zie Clasen, 1994: 78; Wieacker, 1994; Leisering, 1995: 868; Pierson, 1995: 32).

(26) Cfr. Alber (1989: 103): "Since Helmut Schmidt replaced Willy Brandt as chancellor in 1974, all federal governments have publicly subscribed to four goals: 1) reduction of the public debt, 2) alleviation of the burden of taxation to stimulate private initiative and investment, 3) a shift of public expenditure from consumption to investment, and 4) a curbing of inflation. Under this new policy of austerity, several welfare benefits were curtailed."

(27) Opnieuw speelde de 'sociale vleugel' van de CDU een cruciale rol bij deze keuze: "Supported by employer organisations, the FDP initially favoured compulsory membership in a private scheme rather than a new statutory insurance system which would cover the cost of institutional and domiciliary care. (...) In contrast, the CDU, and especially its 'social policy wing', emphasised the need for a fifth branch of mandatory insurance modelled on traditional structures and principles" (Clasen, 1994: 78-79).

Beperking van het arbeidsaanbod via sociale zekerheidsarrangementen. Zoals in verschillende andere continentaal-Europese landen werd in Duitsland het zich vanaf het midden van de jaren zeventig manifesterende werkloosheidsprobleem vooral gezien als een gevolg van een teveel aan arbeidsaanbod gegeven het aantal arbeidsplaatsen, veeleer dan van een tekort aan arbeidsplaatsen gegeven het arbeidsaanbod. Het werkgelegenheidsbeleid hield dan ook in belangrijke mate de beperking van het arbeidsaanbod in, daarnaast ook de herverdeling van het bestaande arbeidsvolume; naast een aantal andere beleidsinstrumenten (zoals een restrictief immigratiebeleid), werden hiertoe vooral bestaande sociale zekerheidsarrangementen ingezet. Wat Duitsland betreft gaat het hierbij vooral om uitgebreide en relatief genereuze mogelijkheden tot vervroegde uittreding uit het arbeidsproces voor oudere werknemers, waarbij zowel het pensioenstelsel als de arbeidsongeschiktheidsverzekering als instrumenten worden ingezet (zie von Rhein-Kress, 1993; Esping-Andersen, 1996a en 1996b). Pas recent wordt, vooral onder budgettaire druk, deze beleidslijn geleidelijk verlaten en wordt de pensioengerechtigde leeftijd geleidelijk opgetrokken, wordt werken na de pensioenleeftijd gestimuleerd en worden de mogelijkheden tot vervroegde uittreding afgebouwd (zie Neyer en Seeleib-Kaiser, 1995: 34).

5.2. Frankrijk

Frankrijk mag dan al in het algemeen als een 'laatkomer' worden beschouwd wat betreft de totstandkoming en de ontwikkeling van de welvaartsstaat (zie Galant, 1955: 11; Mills, 1994: 12; Korpi, 1995: 638; zie echter ook Ashford, 1991 voor een sterke relativering van deze opvatting); op een aantal aspecten van het sociaal beleid is Frankrijk duidelijk een pionier geweest. Dit is *ten eerste* het geval geweest met betrekking tot de modernisering van de bijstand aan de armen: reeds enkele jaren na de Franse revolutie (in 1793) werden de *bureaux de bienfaisance* vervangen door de *bureaux d'assistance publique*, die onder toezicht stonden van de staat (zie Ashford, 1991: 32); in 1836 werden overigens de Franse onderstandsinstellingen ('burgerlijke godshuizen' en 'burelen van weldadigheid') in de Belgische gemeentewet overgenomen. *Ten tweede* situeert ook de oorsprong van het Franse stelsel van ambtenarenpensioenen zich in de achttiende eeuw; ook deze regeling werd in België overgenomen. *Ten derde* was Frankrijk een voorloper met betrekking tot de gezinsbijslagen: deze werden vanaf 1884 uitbetaald in de industrie, kenden een grote uitbreiding tijdens en na de Eerste Wereldoorlog en werden in 1932 wettelijk verplicht (zie Galant, 1955: 9; Lenoir, 1991). Precies de privilegering van en de hoge uitgaven voor gepensioneerde overheidsambtenaren, en de sterke 'familialistische' inslag vormen nog steeds twee hoofdkenmerken van de hedendaagse Franse welvaartsstaat (zie Esping-Andersen, 1990: 69-73; Lenoir, 1991; Van Kersbergen, 1995: 167-173; Lessenich en Ostner, 1995).

Daarnaast ontwikkelde de Franse welvaartsstaat, en met name de sociale zekerheid, zich lange tijd vooral via de '*mutualités*' (28): de niet-staatse maatschappijen voor onderlinge bijstand (ziekenkassen en pensioenfondsen die zowel met de arbeidersbeweging als met burgerlijke en patronale initiatieven konden verbonden zijn). Vooral vanaf het einde van de negentiende eeuw (toen de reglementering die van toepassing was tijdens de Empire-periode werd opgeheven en de elites van de Tweede Republiek zeer welwillend stonden tegenover de mutualité-gedachte) (29) kenden deze maatschappijen een grote

(28) "Mutualité is only one of many expressions in French policymaking that demonstrates how the French seldom polarise individual and public interests in devising policy solutions. Helping oneself and helping others are not mutually exclusive activities" (Ashford, 1991: 34).

(29) "Ce mouvement trouva un accueil favorable et un appui sérieux auprès des groupements patronaux et des organisations religieuses et il recueillit progressivement l'adhésion d'un grand nombre de Français appartenant à la petite bourgeoisie et à la paysannerie, deux classes sociales qui, en France, ont toujours fait preuve d'un grand esprit d'épargne et de prévoyance" (Galant, 1955: 10).

uitbreiding en opbloei (Galant, 1955: 10). Ter illustratie: bij de aanvang van de Derde Republiek (in 1871) waren er 26 mutualiteiten met 289.000 leden, omstreeks de eeuwwisseling 13.677 mutualiteiten met 2 miljoen leden. Hoewel er in de eerste helft van de twintigste eeuw reeds een (zij het moeizame) aanzet was tot 'verstaatsing', veralgemening en wettelijk verplichting van de sociale verzekeringen (de invoering van sociale verzekeringen -pensioenen en invaliditeit- voor arbeiders en lagere bedienden, in 1930-1932) moet de eigenlijke totstandkoming van de huidige Franse sociale zekerheid toch pas na de Tweede Wereldoorlog gesitueerd worden.

Uitgangspunt van de hervorming was het plan dat tijdens de oorlog (in Engeland en onder invloed van de ontwikkelingen aldaar) was uitgewerkt onder leiding van Pierre Laroque, de 'Franse Beveridge'. Het plan beoogde de harmonisering van de bestaande sociale verzekeringen en de uitbreiding ervan tot de hele bevolking, waarbij evenwel een aantal andere elementen uit het Beveridge-plan (forfaitaire i.p.v. loongereleerde uitkeringen, volledige staatscontrole over de uitvoering van de sociale zekerheid, belangrijke overheidsinbreng bij de financiering) *niet* werden overgenomen. Overigens werd ook het tot stand brengen van een eenheidsstelsel slechts zeer gedeeltelijk gerealiseerd: de hogere bedienden ('*cadres*') traden weliswaar (na aanzienlijke politieke moeilijkheden) toe tot het '*régime général*' doch slechts onder voorwaarden die voor hen gunstig waren en een deels afzonderlijke behandeling in stand hielden; de integratie van de zelfstandigen in de algemene regeling vond geen doorgang (30); ook de overheidsambtenaren behielden hun eigen sociale voorzieningen (zie Baldwin, 1990). Het programma van Pierre Laroque, samengevat als 'de drie U's' (*Universalité, Unité, Uniformité*) werd dan ook slechts zeer gedeeltelijk gerealiseerd; in die zin bleef de Franse welvaartsstaat ook na de hervorming van de jaren veertig de sporen dragen van haar niet-staatse oorsprong. "*The French welfare state is a complex mosaic of distinct plans with different levels of benefits for different occupational groups. The institutional untidiness of French social institutions can only be explained in terms of the pattern of private institutions in existence during the formative years*" (Ambler, 1991: 22).

Na de Tweede Wereldoorlog werd, vooral onder conservatieve regeringen, de Franse welvaartsstaat uitgebouwd, evenwel zonder dat aan de basiskenmerken van het sociale zekerheidsstelsel veel veranderingen werden aangebracht. Zowel de liberaal geïnspireerde regeringen tijdens de jaren zeventig als de linkse regeringen van de jaren tachtig hielden, ondanks accentverschillen, het stelsel grotendeels in stand. Weliswaar koesterde de vanaf 1981 regerende *Parti Socialiste* plannen om het sociale zekerheidsstelsel meer verticaal-herverdelend te maken en meer te richten op de zwakke groepen in de samenleving, maar deze werden nauwelijks uitgewerkt, laat staan doorgevoerd. Een aantal maatregelen die werden genomen na de verkiezing van François Mitterand tot president zorgden voor een genereuzer uitkeringsstelsel: het minimumloon (SMIC), waaraan verschillende (minimum)uitkeringsbedragen gekoppeld zijn, en de gezinsbijslagen werden verhoogd met 25%; huursubsidies werden met 50% opgetrokken; de minimum-pensioenen werden met 38% verhoogd; de pensioenleeftijd werd verlaagd van vijftenzestig tot zestig jaar. Na de '*changement dans le changement*' in juni 1982 (met de vervanging van Pierre Mauroy door Laurent Fabius als eerste minister en van Nicole Questiaux door Pierre Bérégovoy als minister van sociale zaken) volgde evenwel een snelle ommekeer in het sociaal beleid (en in het sociaal-economisch beleid in het algemeen): er werd een beleid gevoerd van budgettaire beheersing en van besparingen, zonder dat evenwel het sociale zekerheidsstelsel als zodanig werd hervormd (zie Ambler, 1991; Ashford, 1991). De principieel belangrijkste sociale zekerheidshervorming tijdens het socialistische bewind is wellicht de invoering (in 1986) geweest van een algemene minimum-inkomenswaarborg (RMI, *Revenu Minimum d'Insertion*), die in Frankrijk (anders dan in de andere continentaal-Europese landen Nederland,

(30) Pas tijdens de eerste helft van de jaren zeventig werden de sociale verzekeringen voor bepaalde categorieën van zelfstandigen gekoppeld aan (veeleer dan gefusioneerd met) die van de werknemers. Zie Baldwin (1990: 253-268).

Duitsland, Oostenrijk en België) tot dan toe ontbrak. Onder meer vanwege het late tot stand komen van een algemene bijstandsregeling, de expliciete koppeling van de inkomenswaarborg aan sociale integratie en het lage niveau van de gewaarborgde minimuminkomens wordt Frankrijk door sommigen bij de Zuid-Europese of Latijnse welvaartsstaatregimes gerekend: "*Social insurance in the latin countries is based on the contributory principle and is far from universal. The underpinning categorical schemes described above cover mainly the non-able bodied population. When general social assistance is introduced, as in France, the target group is, therefore, mainly the marginals. In a situation similar to that found in the nordic countries, the element of social treatment, of control, therefore becomes central to the legislator*" (31) (Lödemel, 1992: 10).

De Franse sociale zekerheid wordt, zoals blijkt uit het voorgaande, gekenmerkt door een aanzienlijke mate van complexiteit, corporatisme en differentiatie van uitkeringsrechten volgens socio-professionele categorieën (met zekere 'verworven rechten' of 'privileges' voor sommige groepen). Deze kenmerken (die van de Franse welvaartsstaat een bij uitstek 'conservatief' regime maken) doen evenwel geen afbreuk aan de grote legitimiteit die het stelsel blijkt te genieten bij brede lagen van de bevolking (zie Ambler, 1991; Palier en Bonoli, 1995: 695). Hervormingen met het oog op de modernisering van het stelsel, vooral wanneer ze gekoppeld zijn aan de budgettaire gezondmaking ervan en dus aan zekere inleveringen vanwege verzekerden en uitkeringstrekkers (cf. het Plan-Juppé in 1995, met o.m. een zekere afstemming van de 'speciale', geprivilegieerde pensioenregimes op de algemene regeling en een harmonisering van de 19 bestaande ziekteverzekeringsregelingen, zonder dat deze evenwel zouden opgaan in een 'eenheidsstelsel') blijken dan ook moeilijk (d.w.z. zeer geleidelijk, en dan nog tegen een aanzienlijke mate van maatschappelijk verzet en politieke tegenwerking in) te realiseren.

5.3. *Nederland*

Ook Nederland kende een late industrialisatie en een late ontwikkeling van de welvaartsstaat. De eerste sociale verzekeringen (invaliditeitswet in 1913, invaliditeits- en ouderdomswet in 1920, ziektewet in 1930) waren sterk geïnspireerd door het Duitse, Bismarckiaanse voorbeeld (arbeiders als doelgroep, integratie van de arbeidersklassen in de maatschappij als belangrijke impliciete doelstelling, financiering door bijdragen van werkgevers en werknemers, loongekoppelde uitkeringen) met dit verschil dat de overheidsinbreng in deze voorzieningen (zowel financieel als organisatorisch) veel minder groot was dan in Duitsland: de voornaamste actoren in deze verzekeringen waren de corporatistische 'bedrijfsverenigingen', waarin de respectievelijke confessionele stromingen (katholicisme en calvinisme) zowel van werkgevers- als van werknemerszijde een belangrijke inbreng hadden. Belangrijk waren in dit verband de opvattingen van katholicisme (meer bepaald de katholieke sociaal leer) en calvinisme (meer bepaald het 'anti-revolutionisme', sterk verbonden met de figuur van de Nederlandse staatsman Abraham Kuyper) over de verhouding tussen staat en maatschappij, resp. het 'subsidiariteitsbeginsel' en de leer van de 'soevereiniteit in eigen kring'. Het verzuilde karakter van de Nederlandse samenleving en de breed gedeelde afkerigheid van een al te grote staatsinmenging hebben dan ook in belangrijke mate de ontwikkeling van de welvaartsstaat bepaald (zie Veldkamp, 1980; Roebroek, 1993; Cox, 1993).

(31) Vgl. Ferrera (1996: 35): "We will not (...) include France. Although this country presents some affinities with respect to the other four (e.g. Catholicism) it is also characterized by marked differences both as regards the morphology of its welfare state (e.g. a much more even system of social protection, the resilience of corporatism in health care, an effective and strong state administration) and the overall context of welfare development (earlier modernization, absence of authoritarian interruption, etc.)".

Een nieuwe impuls kreeg de sociale zekerheid, zoals in vrijwel alle landen van West-Europa, na de Tweede Wereldoorlog. Opnieuw werd de beweging geïnspireerd door ontwikkelingen in het buitenland: het rapport van de 'Commissie-Van Rhijn', die in 1943 van de Nederlandse regering in ballingschap de opdracht had gekregen om de na-oorlogse hervorming van de sociale zekerheid voor te bereiden, droeg de stempel van ideeën die omstreeks dezelfde periode door Beveridge in Groot-Brittannië werden geformuleerd: het rapport opteerde voor universalistische volksverzekeringen, waarin de bestaande voorzieningen voor arbeiders zouden worden geïntegreerd. Deze nieuwe principes werden in de jaren na de oorlog geïmplementeerd voor wat betreft de pensioenen, met de invoering (onder impuls van de sociaal-democraat Willem Drees) van de Noodwet Ouderdomsvoorziening in 1947 en, hierop verder bouwend, de Algemene Ouderdomswet (AOW) als 'volksverzekering' (universeel en met forfaitaire uitkeringen) in 1956. Deze hervorming werd evenwel doorgevoerd zonder de volle steun van de sociale organisaties die de hoofdrolspelers waren in de dan bestaande 'corporatistische' sociale zekerheid. Het verzet van deze organisaties, politiek vertaald door de confessionele partijen, hield een verdere universalisering van de sociale verzekeringen tegen tijdens de jaren vijftig. Later, in de jaren zestig en zeventig, waren het precies de confessionele partijen (en vooral de katholieke KVP) die deze universaliseringsbeweging nieuw leven inbliezen, met de invoering van de Algemene Weduwen- en Wezenwet (1960) en de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (1977). Naast deze laatste bleef echter de arbeidsongeschiktheidsverzekering voor werknemers (WAO, met uitkeringsrechten gebaseerd op arbeidsdeelname en loongekoppelde uitkeringen) verder bestaan, zodat Nederland duidelijk een gemengd stelsel kent van werknemers- en volksverzekeringen: de universele AAW naast de op de werknemers gerichte WAO; forfaitaire basispensioenen (AOW) voor alle bejaarden met daarnaast loongekoppelde pensioenen voor (de meeste) werknemers, georganiseerd per bedrijfstak. Nederland kent dan ook een unieke combinatie van uitkeringsrechten gebaseerd op burgerschap en corporatistisch georganiseerde sociale verzekeringen.

Nog twee andere belangrijke sociale zekerheidsregelingen kwamen in de na-oorlogse periode tot stand onder impuls van bewindvoerders die tot de KVP behoorden. Ten eerste, in 1949, de werkloosheidsverzekering (de WW, op initiatief van de KVP-minister voor sociale zaken, de vakbondsleider C.P. Romme) waarbij aan kostwinners in geval van werkloosheid 80% van het loon werd gewaarborgd, aan andere gehuwde personen 70% en aan thuiswonende kinderen 60%. Deze regeling beantwoordde aan de uitgangspunten van de katholieke sociale leer: zowel de lonen als (in geval van sociaal risico) de vervangingsinkomens moesten aan (mannelijke) kostwinners (met een thuiswerkende, niet-verdienende echtgenote en met kinderen) toelaten om hun gezin een behoorlijke levensstandaard te verschaffen. Later (reeds in de jaren zestig) werden in het kader van de beweging tot emancipatie en individualisering, de uitkeringen op hetzelfde niveau gebracht, maar met de bestaande uitkeringen voor kostwinners als uitgangspunt (zie Van Kersbergen en Becker: 485). Ten tweede werd in 1964, onder KVP-minister Marga Klompé, de Algemene Bijstandswet (ABW) ingevoerd, ter vervanging van de bestaande Armenwet. De ABW zou het sluitstuk worden van de Nederlandse sociale zekerheid, met, in internationaal-vergelijkend perspectief, relatief genereuze uitkeringen en toegang. Specifiek voor Nederland is de uitgebreide categorie van 'bijstandsmoeders': alleenstaande (huis)moeders met kinderen die (vaak langdurig) door de bijstand worden ondersteund. Zowel de WW als de ABW dragen de stempel van het door christen-democraten gevoerde sociaal beleid: genereuze uitkeringen, geringe gerichtheid op activering van uitkeringstrekkingen en op werkgelegenheid, sterke enting van de uitkeringsmodaliteiten op het traditionele gezinsmodel (één inkomen per gezin, het thuisblijven en zich wijden aan zorgtaken door -gehuwde én alleenstaande- vrouwen met kinderen).

Zoals blijkt uit de opeenvolgende blokkering en doorzetting van de universaliseringsbeweging in resp. de jaren vijftig en zestig en uit het behoud van een 'corporatistische' uitvoeringsorganisatie voor de

werknemersverzekeringen i.p.v. de integratie ervan in de volksverzekeringen, evenals uit het tot stand komen van WW en ABW, werd het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel in belangrijke mate tot stand gebracht onder en door christen-democratische (vooral katholieke) bewindslieden, en draagt het stelsel op vele aspecten hun stempel (zie Van Kersbergen en Becker, 1987; Cox, 1993; Roebroek 1993; Van Kersbergen, 1995). *"Als er een politieke stroming een stempel heeft weten te drukken op de verzorgingsstaat, dan is het de katholieke geweest. Niet alleen komen de meest passieve sociale wetten, zoals de WAO en de bijstandswet, uit de koker van de katholieken; ze hebben vooral een duidelijke invloed gehad op de zorgsector van de verzorgingsstaat: de gezinszorg, maatschappelijke dienstverlening, psycho-therapeutische instanties, bureaus voor levens- en gezinsmoeilijkheden, etc. Daarnaast hebben katholieken een belangrijke bijdrage geleverd aan de op dit moment zeer problematische grondslag van de verzorgingsstaat: de afstemming van sociale voorzieningen op het kostwinnersmodel, met het kerngezin als centrale eenheid"* (Van Kersbergen, 1994: 53-54). De rol van de sociaal-democratie, en met name van de sociaal-democratische Partij van de Arbeid (PvdA) was hierbij, op het tot stand brengen van de AOW onder impuls van Willem Drees (vaak als de 'vader' van de Nederlandse welvaartsstaat aangeduid) na, beperkt. Tijdens de jaren zeventig werd de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in Nederland, wellicht veel meer dan elders in Europa, wél sterk beïnvloed door de (nieuw-)linkse stroming (voorrang van 'welzijn' op materiële welvaart, zelfontplooiings-ideologie, aandacht en zorg voor achtergestelde en minderheidsgroepen, streven naar verregaande nivellering van inkomens en mogelijkheden,...), doch deze werd, behalve door de PvdA, ook door belangrijke tendenzen in de confessionele partijen gedragen (zie Van Kersbergen en Becker, 1987: 490-493; Bussemaker, 1994: 61-62). Meer dan andere continentaal-Europese welvaartsstaten werd Nederland evenwel ook geconfronteerd met de problemen en de grenzen van uitgebreide en genereuze verzorgingsarrangementen (met name wanneer deze hoofdzakelijk een 'passief' karakter hebben en niet gepaard gaan met een activerend arbeidsmarktbeleid): een hoge uitgavenquote en een navenant fiscale druk, een lage tewerkstellingsgraad, een hoge mate van beroep op sociale uitkeringen, oneigenlijk gebruik en frauduleus gebruik van deze uitkeringen (vooral van de arbeidsongeschiktheids- en bijstandsuitkeringen). Een ommekeer in het sociale zekerheidsbeleid vond plaats vanaf het midden van de jaren tachtig, toen vooral in de werkloosheidsverzekering de uitkeringsniveaus sterk werden verminderd. Meer structurele maatregelen werden tijdens de jaren negentig genomen: de afschaffing of grondige hervorming en heroriëntering van sociale verzekeringen (afschaffing van de Ziektewet en hervorming van de AWW tot Nabestaandenwet, beide in 1996, waarbij telkens een belangrijke inbreng wordt toebedeeld aan de particuliere verzekeringssector), de hervorming van werkloosheids- en de arbeidsongeschiktheidsverzekering tot 'opbouw-stelsels' (waarbij uitkeringshoogte en -duur afhankelijk zijn van de duur van het arbeidsverleden), de hervorming van de bijstand met het oog op activering van uitkeringstrekkers, voorkoming van misbruik en strengere toepassing van de wetgeving. Deze hervormingen lijken te kunnen steunen op een brede politieke en maatschappelijke consensus: ze werden zowel door de coalitieregeringen met de christen-democraten o.l.v. de CDA'er R. Lubbers als door de 'paarse' regering-Kok doorgevoerd en botsen nauwelijks op maatschappelijke weerstanden. Vooral de opvatting dat de arbeidsparticipatie moet worden vergroot en dat de hiertoe noodzakelijke beleidswijzigingen moeten worden doorgevoerd, wordt wijd gedeeld; vooral hierin kan een sterk contrast worden gezien met de 'passieve' welvaartsstaat die Nederland traditioneel was. Nederland kan dan ook, veel meer dan de andere landen van continentaal-Europa, model staan voor de 'soepelheid' (i.p.v. rigiditeit) die welvaartsstaatsregimes van het continentaal-Europese type kennelijk kunnen tonen, en de mogelijkheid om er elementen van beide andere regime-types in te integreren (zie Kloosterman, 1992).

6. De Belgische welvaartsstaat: een regime sui generis?

Is de Belgische welvaartsstaat veeleer gelijkend op dan wel verschillend van de hierboven besproken regimes van het continentaal-Europese type (Duitsland, Frankrijk en Nederland)?

Zoals in *Duitsland* is in België het equivalentiebeginsel de basispeiler van de sociale zekerheid: uitkeringsrechten worden vrijwel steeds ontleend aan eerdere arbeidsprestaties en aan de betaling van bijdragen; uitkeringsbedragen worden meestal berekend als een percentage van het vroeger verdiende loon. Anders dan in Duitsland wordt in België dit beginsel echter op een zeer pragmatische wijze toegepast of is, anders gezegd, de aanwezigheid van dit beginsel in het sociale zekerheidsstelsel sterk verwaterd. Onder meer de gezinsmodalisering van de uitkeringen, de minimum- en maximum-uitkeringen, en de uitbreiding van de sociale verzekeringen tot niet-beroepsactieve bevolkingscategorieën zorgen in België voor een sterke relativering van het equivalentiebeginsel. In Duitsland is dit veel minder het geval: de onderlinge ongelijkheid tussen de uitkeringstrekkingen (als weerspiegeling van de ongelijkheid van de arbeidsinkomens) is er veel groter; de sociale verzekeringen kennen er nauwelijks enige modalisering van de uitkeringsbedragen volgens gezinstoestand en geen geïntegreerde minimum-inkomenswaarborg; daar waar er in de sociale verzekeringen tóch '*versicherungs fremde*' elementen zijn opgenomen staan deze dan nog sterk ter discussie.

Het Belgische sociale zekerheidsregime deelt een aantal belangrijke kenmerken met het *Franse* stelsel: een sterk van de werknemersregeling verschillend, 'geprivilegieerd' sociaal statuut van het overheids-personeel, dat dan nog sterk intern gedifferentieerd is; de mutualistische, niet-staatse oorsprong waarvan de sociale zekerheidsstelsels in beide landen (vooral in hun uitvoeringsstructuur) sterk de sporen dragen; een aanzienlijke mate van 'familialisme', met o.m. genereuze gezinsbijslagen. Daar staat tegenover dat de moderniserings- en universaliseringstendens van de sociale zekerheid in België verder is gegaan dan in Frankrijk: men kan hier verwijzen naar het feit dat in België in tegenstelling tot in Frankrijk sinds ruime tijd één werknemersregeling en één zelfstandigenregeling kent (i.p.v. verschillende regelingen voor arbeiders en bedienden, aparte statuten voor o.m. landbouwers) en naar het feit dat in België veel eerder dan in Frankrijk een algemeen recht op een gewaarborgd minimum-inkomen (bestaansminimum) werd ingevoerd.

Binnen de continentaal-Europese 'cluster' lijkt de Belgische sociale zekerheid weinig overeenkomsten te vertonen met de Nederlandse: het meest opvallende verschil is uiteraard de aanwezigheid in Nederland en de afwezigheid in België van volksverzekeringen met forfaitaire uitkeringen; daarnaast kent Nederland een genereuzer bijstandsstelsel, een uitkeringsstelsel dat minder rekening houdt met de gezinstoestand, en een minder genereus kinderbijslagstelsel. De sterkste overeenkomst tussen de welvaartsstaatsregimes van beide landen is wellicht de dominante rol die de confessionele of christen-democratische partijen hebben gespeeld bij het tot stand komen en de ontwikkeling ervan. Deze christen-democratische impact op de ontwikkeling van de welvaartsstaat is wat België betreft veel minder manifest dan wat Nederland (en ook Duitsland) betreft. Niet alleen was in België de socialistische partij tijdens de periode 1950-1970, waarin de meeste sociale voorzieningen werden tot stand gebracht of uitgebouwd, overwegend regeringspartij (in coalitie met hetzij de christen-democraten, hetzij de liberalen); haar bewindslieden Achille Van Acker, Léon-Eli Troclet, Edmond Leburton en Louis Major droegen ook de verantwoordelijkheid voor belangrijke hervormingen en voor de introductie van nieuwe sociale wetgeving die tijdens deze voor de welvaartsstaat cruciale periode werd doorgevoerd. Nader onderzoek (zie o.m. Pasture, 1992; Vanthemsche, 1994; Deleeck, 1995) leert evenwel dat de impact van de christen-democraten (CVP-PSC enerzijds, christelijke arbeidersbeweging en mutualiteit anderzijds) op de Belgische welvaartsstaat moeilijk kan overschat worden, dat belangrijke kenmerken van het Belgische sociale zekerheidsregime (zoals de sporen van

het 'mutualistisch' verleden die het stelsel in zijn structuur en uitvoeringsorganisatie is blijven dragen, evenals de 'familialistische' grondslag met sterk gezinsgemodaliseerde vervangingsuitkeringen en genereuze gezinsbijslagen) in ruime mate aan de christen-democratische invloed moeten worden toegeschreven, en dat belangrijke innovaties (zoals de invoering van het bestaansminimum in 1974 en de hervorming van de uitkeringen voor gehandicapten in 1987) er hoofdzakelijk onder CVP-impuls zijn gekomen. Bovendien droegen vooral de christen-democraten (zoals in Duitsland en, tot voor kort, in Nederland) de hoofdverantwoordelijkheid voor het besparingsbeleid dat sinds de jaren tachtig in de sociale zekerheid wordt gevoerd, zowel voor wat betreft de doorgevoerde maatregelen (verruiming van de financieringsbasis, gezinsmodalisering van de uitkeringen, selectieve beperkingen en verstrengingen van de verschillende uitkeringsregelingen) als voor wat betreft de *niet*-doorvoering van meer verregaande hervormingen (de vermindering van het belang van de sociale verzekeringen, ten voordele van de particuliere commerciële verzekeringen en/of de bijstand; zie Andries, 1996).

Hierbij komen we bij een ander kenmerk dat het Belgische sociale zekerheidsregime deelt met het Franse en met het Duitse (veel meer dan met het Nederlandse), met name de robuustheid en de rigiditeit ervan. Zoals in Duitsland stonden wijzigingen en besparingsmaatregelen, zowel langs de financierings- als langs de uitkeringszijde, veeleer in functie van de consolidatie van het bestaande stelsel dan van de globale en fundamentele hervorming ervan; ook de voor de laatste jaren van de twintigste eeuw aangekondigde 'modernisering' van de sociale zekerheid heeft nadrukkelijk deze bedoeling. Zoals in Frankrijk lijken bepaalde bijzondere, 'geprivilegieerde sociale zekerheidsstatuten (meer bepaald het pensioenstatuut van het vastbenoemd overheidspersoneel) nauwelijks of niet aantastbaar. Voorstellen tot fundamentele hervorming van de sociale zekerheid (zoals in 1993 gedaan door de 'Sociura'-groep en in 1994 door de liberale VLD) raken moeilijk op politieke agenda, omdat ze ingaan tegen een lang bestaande elitaire en maatschappelijke consensus ten gunste van het huidige stelsel. Dit heeft onder meer tot gevolg dat bepaalde wijzigingen die inhoudelijk ruime maatschappelijke en politieke steun genieten maar die gezien de historiek en de structuur van de Belgische sociale zekerheid een fundamentele verandering zouden betekenen (bv. de loskoppeling van het recht op kinderbijslag van het sociaal-professioneel statuut van de ouders) slechts zeer moeizaam doorgang kunnen vinden.

Bibliografie

- ALBER, J. (1988), 'The West German welfare state in transition', pp. 66-134, in: MORRIS, R. (ed.), *Testing the limits of social welfare. International perspectives on policy changes in nine countries*. Hannover: University Press of New England.
- AMBLER, J. (1991), 'Ideas, interests and the French welfare state', pp. 1-31, in: AMBLER, J. (ed.), *The French welfare state. Surviving social and ideological change*. New York: New York University Press.
- ANDRIES, M. (1996), 'The politics of targeting: the Belgian case', *Journal of European Social Policy*, (3): 209-223.
- ANDRIES, M. en L. DE LATHOUWER (1996), *De politieke houdbaarheid van een selectief sociaal beleid: lessen uit de jaren tachtig*. UFSIA/Berichten, Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid.
- ASHFORD, D. (1991), 'Advantages of complexity: social insurance in France', pp. 32-57, in: AMBLER, J. (ed.), *The French welfare state. Surviving social and ideological change*. New York: New York University Press.
- BALDWIN, P. (1990), *The politics of social solidarity. Class bases of the European welfare state 1875-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAUMOL, W. (1967), 'The macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of the urban crisis', *American Economic Review*, (3): 415-426.
- BAUMOL, W., S. BLACKMAN en E. WOLFF (1994), *Productivity and American leadership: the long view*. Cambridge Ma.: The MIT Press.

- BECKER, U. (1996), 'Over de typologie van welvaartsbestellen. Esping-Andersen's theorie in discussie', *Beleid en Maatschappij*, (1): 19-30.
- BERGHMAN, J. (1986), *De onzichtbare sociale zekerheid*. Kluwer: Deventer.
- BEVERIDGE, W. (1942), *Social insurance and allied services*. Londen: HMSO.
- BLANK, R. (1994), 'The employment strategy: public policies to increase work and earnings', in: DANZIGER, S., G. SANDEFUR en G. WEINBERG (eds.), *Confronting poverty. Prescriptions for change*. Cambridge: Harvard University Press.
- BLANK, R. en R. FREEMAN (1994), 'Evaluating the connection between social protection and economic flexibility', pp. 21-41, in: BLANK, R. (ed.), *Social protection versus economic flexibility. Is there a trade-off?* Chicago: University of Chicago.
- BOLDERSON, H. en D. MABETT (1991), *Social policy and social security in Australia, Britain and the USA*. Aldershot: Avebury.
- BOSTON, J. (1993), 'Reshaping social policy in New Zealand', *Fiscal Studies*, (3): 64-85.
- BUSSEMAKER, J. (s.d.), 'Verzorgingsstaat, emancipatie en individualisering', in: BUSSEMAKER, J. e.a. (eds.), *Verzorgingsstaat tussen individualisme en solidariteit*. Wiardi Beckman Stichting.
- CASTLES, F. (1993), *Families of nations. Patterns of public policy in Western democracies*. Aldershot: Dartmouth.
- CASTLES, F., (1994a), 'Comparing the Australian and Scandinavian welfare states', *Scandinavian Political Studies*, (1): 31-46.
- CASTLES, F. (1994b), 'On religion and public policy: does catholicism make a difference?', *European Journal of Political Research*, (1): 19-40.
- CASTLES, F. (1994c), 'On religion and public policy: the case for covariance', *European Journal of Political Research*, (2): 111-115.
- CASTLES, F. (1995), 'Welfare state development in Southern Europe', *West European Politics*, (2): 291-313.
- CASTLES, F. en D. MITCHELL (1993), 'Worlds of welfare and families of nations', in: Castles, F. (ed.) *Families of nations. Patterns of public policy in Western democracies*. Aldershot: Dartmouth.
- CHECKLAND, S. en E. CHECKLAND (1974), *The poor law report of 1834*. Harmondsworth: Penguin Books.
- CLASEN, J. (s.d.), 'Social security: the core of the German employment-centred social state', pp. 61-82, in: CLASEN, J. en R. FREEMAN (eds.), *Social policy in Germany*. Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- COX, R. (1993), *The development of the Dutch welfare state. From workers' insurance to universal entitlement*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- DELEECK, H. (1966), *Maatschappelijke zekerheid en inkomensherverdeling in België*. Antwerpen, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- DELEECK, H. (1977), *Ongelijkheden in de welvaartsstaat*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.
- DELEECK, H. (1995), 'Het sociaal beleid', in: DEWACHTER, W. e.a. (eds.), *Tussen staat en maatschappij. De geschiedenis van de christen-democratie in België*. Tielt: Lannoo.
- DELEECK, H. e.a. (1980), *De sociale zekerheid tussen droom en daad. Theorie, onderzoek en beleid*. Antwerpen: Van Loghum Slaterus.
- DEWACHTER, W. (1992), *Besluitvorming in politiek België*. Leuven: Acco.
- DÖRING, D. (1989), 'Entwicklungstendenzen des Deutschen Systems der sozialen Sicherung', pp. 59-91, in: DÖRING, D. en R. HAUSER (eds.), *Politische Kultur und Sozialpolitik. Ein Vergleich der Vereinigten Staaten und der Bundesrepublik Deutschland unter besonderer Berücksichtigung des Armutsproblems*. Frankfurt: Campus Verlag.
- DÖRING, D. (1990), 'Konzeption des sozialen Sicherungssystems und das Armutsproblem', in: DÖRING, D., W. HANESCH en E. HUSTER (eds.), *Armut im Wohlstand*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1985), *Politics against markets. The social democratic road to power*. Princeton: Princeton University Press.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1987a), 'The comparison of policy regimes: an introduction', pp. 3-12, in: REIN, M., G. ESPING-ANDERSEN en L. RAINWATER (eds.), *Stagnation and renewal in social policy. The rise and fall of policy regimes*. Armonk: M.E. Sharpe.

- ESPING-ANDERSEN, G. (1987b), 'Citizenship and socialism. Decommodification and solidarity in the welfare state', pp. 78-101, in: REIN, M., G. ESPING-ANDERSEN en L. RAINWATER (eds.), *Stagnation and renewal in social policy. The rise and fall of policy regimes*. Armonk: M.E. Sharpe.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990), *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1993a), 'Post-industrial class structures: an analytical framework', in: ESPING-ANDERSEN, G. (ed.), *Changing classes. Stratification and mobility in post-industrial society*. Londen: Sage.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1993b), 'Mobility regimes and class formation', in: ESPING-ANDERSEN, G. (ed.), *Changing classes. Stratification and mobility in post-industrial society*. Londen: Sage.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1994a), 'Welfare states and the economy', pp. 711-732, in: SMELSER, N. en R. SWEDBERG (eds.), *The handbook of economic sociology*. Princeton: Princeton University Press.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1994b), 'Budgets and democracy: towards a welfare state in Spain and Portugal, 1960-1986', pp. 112-127, in: BUDGE, I. en D. MCKAY (eds.), *Developing democracy. Comparative research in honour of J.F.P. Blondel*. Londen.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1995), *Europe's welfare state at the end of the century: frozen fordism or postindustrial adaptation?* Paper voorgesteld op de conferentie 'Employment versus social protection: is there a trade-off?', Antwerpen (UFSIA), 28 april.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1996a), 'After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy', pp. 1-31, in: Esping-Andersen G. (ed.), *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*. Londen: Sage Publications.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1996b), 'Welfare states without work: the impasse of labour shedding and familialism in continental European social policy', pp. 66-87, in: ESPING-ANDERSEN, G. (ed.), *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*. Londen: Sage Publications.
- ESPING-ANDERSEN, G. en W. KORPI (1984), 'Social policy as class politics in post-war capitalism: Scandinavia, Austria and Germany', pp. 179-208, in: GOLDTHORPE, J. (ed.), *Order and conflict in contemporary capitalism*. Oxford: Clarendon Press.
- ESPING-ANDERSEN, G. en W. KORPI (1987), 'From poor relief to institutional welfare states: the development of Scandinavian social policy', pp. 39-74, in: ERIKSON, R., e.a. (eds.), *The Scandinavian model: welfare states and welfare research*. New York: ME Sharpe.
- ESPING-ANDERSEN, G. en K VAN KERSBERGEN (1992), 'Contemporary research on social democracy', *Annual Review of Sociology*, pp. 187-208.
- FERRERA, M. (1996), 'The "southern model" of welfare in social Europe', *Journal of European Social Policy*, (1): 17-37.
- FLORA, P. en J. ALBER (1981), 'Modernisation, democratisation and the development of welfare states in western Europe', pp. 37-80, in: FLORA, P. en A. HEIDENHEIMER (eds.), *The development of welfare states in Europe and America*. New Brunswick: Transaction Books.
- GALANT, H. (1955), *Histoire politique de la sécurité sociale française 1945-1952*. Paris: Librairie Armand Colin.
- GUERRERO, T. (1995), 'Legitimation durch Sozialpolitik? Die spanische Beschäftigungskrise und die Theorie des Wohlfahrtsstaates', *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, (4): 727-752.
- GUSTAFSSON, S. en F. STAFFORD (1994), 'Three regimes of child care: the United States, the Netherlands and Sweden', in: BLANK, R. (ed.), *Social protection versus economic flexibility. Is there a trade-off?* Chicago: The University of Chicago Press.
- HARRINGTON-MEYER, M. (1996), 'Making claims as workers or wives: the distribution of social security benefits', *American Sociological Review*, pp. 449-465.
- HEMERIJCK, A. en W. BAKKER (1994), 'De pendule van perspectief. Convergentie en divergentie in het denken over de verzorgingsstaat', pp. 21-58, in: ENGBERSEN, G., A. HEMERIJCK en W. BAKKER (eds.), *Zorgen in het Europese huis. Verkenningen over de grenzen van nationale verzorgingsstaten*. Amsterdam: Boom.
- HOCKERTS, H. (1983), 'Sicherung im Alter. Kontinuität und Wandel der gesetzliche Rentenversicherung 1889-1979', pp. 296-323, in: CONZE, W. en M. LEPSIUS (eds.), *Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland. Beiträge zum Kontinuitätsproblem*.
- HOOGHE, L. (1990), 'Moeilijkheden rond theorievorming in de sociale wetenschappen. De invloed van modernisatie op politieke democratie', *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, (1): 1-36.

- JALLADE, J. (1988), 'Redistribution in the welfare state: an assessment of the French performance', pp. 223-253, in: JALLADE, J. (ed.), *The crisis of redistribution in European welfare states*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- KATROUGALOS, G. (1996), 'The South European welfare model: the Greek welfare state, in search of an identity', *Journal of European Social Policy*, (3): 39-60.
- KEMMENY, J. (1995), 'Theories of power in the three worlds of welfare capitalism', *Journal of European Social Policy*, (2): 87-96.
- KLOOSTERMAN, R. (1992), 'De toekomst van de Nederlandse verzorgingsstaat in internationaal perspectief', pp. 149-167, in: KLOOSTERMAN, R. en R. KNAACK (eds.), *Het Nederlandse model. Kansen en bedreigingen van de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- KOCKA, J. (1981), 'Class formation, interest articulation, and public policy: the origins of the German white-collar class in the late nineteenth centuries', in: BERGER, S. (ed.), *Organizing interests in Western Europe. Pluralism, corporatism, and the transformation of politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOHL, J. (1993), 'Der Wohlfahrtsstaat in vergleichender Perspektive. Anmerkungen zu Esping-Andersen's "The three worlds of welfare capitalism"', *Zeitschrift für Sozialreform*, (2): 67-82.
- KOLBERG, J. (1992), *The study of welfare state regimes*. Armonk: ME Sharpe.
- KORPI, W. (1978), *The working class in welfare capitalism: work, unions and politics in Sweden*. London: Routledge.
- KORPI, W. (1980), 'Social policy and distributional conflict in the capitalist democracies. A preliminary comparative framework', *West European Politics*, (3): 296-316.
- KORPI, W. (1989), 'Power, politics, and state autonomy in the development of social citizenship: social rights during sickness in eighteen OECD countries since 1930', *American Sociological Review*, (3): 309-328.
- KORPI, W. (1995), 'Un état-providence contesté et fragmenté. Le développement de la citoyenneté en France. Comparaisons avec la Belgique, l'Allemagne, l'Italie et la Suède', *Revue Française de Science Poitique*, (4): 632-667.
- LEIBFRIED, S. (1991), *Towards an European welfare state? On integrating poverty regimes in the European Community*. Bremen: Zentrum für Sozialpolitik. ZeS Arbeitspapier.
- LEIBFRIED, S. en F. TENNSTEDT (1985), 'Armenpolitik und Arbeiterpolitik. Zur Entwicklung und Krise der traditionellen Sozialpolitik der Verteilungsformen', in: LEIBFRIED, S. en F. TENNSTEDT (eds.), *Politik der Armut und die Spaltung des Sozialstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- LEISERING, L. (1995), 'Grenzen des Sozialversicherungsstaats? Sozialer Wandel als Herausforderung staatlicher Einkommenssicherung', *Zeitschrift für Sozialreform*, (11-12): 860-880.
- LENOIR, R. (s.d.), 'Family policy in France since 1938', pp. 144-196, in: AMBLER, J. (ed.), *The French welfare state. Surviving social and ideological change*. New York: New York University Press.
- LESSENICH, S. (1994), '"Three worlds of welfare capitalism" oder vier? Strukturwandel arbeits- und sozialpolitischer Regulierungsmuster in Spanien', *Politische Vierteljahresschrift*, (2): 224-244.
- LESSENICH, S. (1995), *Wohlfahrtsstaat, Arbeitsmarkt und Sozialpolitik in Spanien. Eine exemplarische Analyse postautoritären Wandels*. Oplade: Leske & Budrich.
- LESSENICH, S. en I. OSTNER (1995), 'Die institutionelle Dynamik "dritter Wege" - Zur Entwicklung der Familienpolitik in "katholischen" Wohlfahrtsstaaten am Beispiel Deutschlands und Frankreichs', *Zeitschrift für Sozialreform*, (11-12): 780-803.
- LÖDEMEL, I. (1992), *European poverty regimes*. Paper for presentation at the International Research Conference on Poverty and Distribution. Oslo, 16-17 november.
- LÖDEMEL, I. en B. SCHULTE (1992), 'Social assistance - a part of social security or the poor law in new disguise?', *Social security: 50 years after Beveridge. Volume 2. Competing models of social security: a comparative perspective*. York: SPRU.
- MANGEN, S. (1992), 'Social policy: one state, two-tier welfare', pp. 208-226, in: SMITH, G., e.a. (eds.), *Developments in German politics*. Durham: Duke University.
- MANGEN, S. (1993), 'The impact of unification', pp. 42-57, in: CLASEN, J. en R. FREEMAN (eds.), *Social policy in Germany*. Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- MERRIEN, F. (1990), 'Etat et politiques sociales: contribution à une théorie neo-institutionnaliste', *Sociologie du Travail*, (3): 267-281.

- MILLS, C. (1994), *Économie de la protection sociale. Quel avenir pour les systèmes de protection sociale? Crise et recherches de régulation nouvelle des systèmes de protection sociale*. Paris: Editions Dalloz.
- MISHRA, R. (1990), *The welfare state in capitalist society. Policies of retrenchment and maintenance in Europe, North America and Australia*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- MITCHELL, D. (1991), *Income transfers in ten welfare states*. Aldershot: Avebury.
- MYLES, J. (1988), 'Postwar capitalism and the extension of social security into a retirement wage', pp. 265-284, in: WEIR, M., S. ORLOFF en T. SKOCPOL (eds.), *The politics of social policy in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- MYLES, J. (1996), 'When markets fail: social welfare in Canada and the United States', pp. 116-140, in: ESPING-ANDERSEN, G. (ed.), *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*. London: Sage Publications.
- NEYER, J. en M. SEELEIB-KAISER (1995), *Bringing the economy back in: economic globalisation and the re-commodification of the workforce*. Bremen: Zentrum für Sozialpolitik. (ZeS-Arbeitspapier nr. 95/1)
- NISSSEN, S. (1990), 'Zwischen lohnarbeitszentrierter Sozialpolitik und sozialen Grundsicherung: sozialpolitische Reformvorschläge in der parteipolitischen Diskussion', pp. 233-238, in: VOBRUBA, G. (ed.), *Strukturwandel der Sozialpolitik. Lohnarbeitszentrierte Sozialpolitik und soziale Grundsicherung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- O'BRIEN, M. (1992), 'Recent development in social security in New Zealand: old times revisited', in: SAUNDERS, P. en D. ENCEL (eds.), *Social policy in Australia: options for the 1990s*. Kensington: Social Policy Research Centre.
- OFFE, C. (1976), "'Crisis of crisis management": elements of a political crisis theory', *International Journal of Politics*, (3): 29-67.
- OFFE, C. (1991), 'Smooth consolidation in the West German welfare state: structural change, fiscal policies and populist politics', pp. 124-146, in: FOX PIVEN, F. (ed.), *Labor parties in postindustrial Europe*. Cambridge: Polity Press.
- OFFE, C. (1993), 'Zur Typologie von sozialpolitischen "Regimes"', *Zeitschrift für Sozialreform*, (2): 83-86.
- OFFERMAN, V. (1996), 'Solidarität nur unter Starken? Die Verteilungswirkungen der Reformen in der Gesetzlichen Kranken- un der Arbeitslosenversicherung', pp. 56-78, in: SCHÖNIG, W. en R. L'HOEST (eds.), *Sozialstaat wohin? Umbau, Abbau oder Ausbau der Sozialen Sicherung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- PALIER, B. en G. BONOLI (1995), 'Entre Bismarck et Beveridge. "Crises" de la sécurité sociale et politique(s)' *Revue Française de Science Politique*, (4): 668-699.
- PASTURE, P. (1992), *Kerk, politiek en sociale actie. De unieke positie van de christelijke arbeidersbeweging in België 1944-1973*. Leuven: Garant.
- PERRIN, G. (1967), 'Pour une théorie sociologique de la sécurité sociale dans les sociétés industrielles', *Revue Française de Sociologie*, (2): 299-324.
- PIERSON, P. (1994), *Dismantling the welfare state. Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PIERSON, P. (1995), *The new politics of the welfare state*. Bremen: Zentrum für Sozialpolitik. (ZeS-Arbeitspapier nr. 3/95).
- POLANYI, K. (1944), *The great transformation*. New York: Rinehart & Company.
- REIN, M. en L. RAINWATER (1986/1), 'The public/private mix', pp. 3-24, in: REIN, M. en L. RAINWATER (eds.), *Public/private interplay in social protection*. New York: ME Sharpe.
- REIN, M. en L. RAINWATER (1986/2), 'The institutions of social protection', pp. 25-56, in: REIN, M. en L. RAINWATER (ed.), *Public/private interplay in social protection*. New York: ME Sharpe.
- RIMLINGER, G. (1971), *Welfare policy and industrialisation in Europe, America and Russia*. New York: John Wiley & Sons.
- ROEBROEK, J. (1993), *The imprisoned state. The paradoxical relationship between state and society*. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- ROSENHAFT, E. (1994), 'The historical development of German social policy', pp. 21-41, in: CLASEN, J. en R. FREEMAN (eds.), *Social policy in Germany*. Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.

- RÜSZ, F. en F. NULLMEIER (1991), 'Alterssicherung in der Bundesrepublik Deutschland', pp. 437-461, in: BLANKE, B. en H. WOLLMANN (eds.), *Die alte Bundesrepublik. Kontinuität und Wandel*.
- SCHMIDT, M. (1983), 'The welfare state and the economy in periods of economic crisis: a comparative study of twenty-three OECD nations', *European Journal of Political Research*, (1): 1-26.
- SCHWEIE, K. (1994), 'German pension insurance, gendered times and stratification', pp.132-149, in: SAINSBURY, D. (ed.), *Gendering welfare states*.
- SCHMÄHL, W. (1990), 'Reformen der Rentenversicherung: Gründe, Strategien un Wirkungen. Das Beispiel der "Rentenreform 1992"', pp. 203-255, in: GAHLEN, B., H. HESSE en H. RAMSER (eds.), *Theorie und Politik der Sozialversicherung*. Tübingen: Mohr.
- SCHMÄHL, W. (1993), 'The "1992 reform" of public pensions in Germany: main elements and some effects', *Journal of European Social Policy*, (3): 39-51.
- SHALEV, M. (1983), 'The social democratic model and beyond: two generations of comparative research on the welfare state', *Comparative Social Research*, pp. 315-351.
- SKOCPOL, T. (1985), 'Bringing the state back in: current research', pp. 4-37, in: EVANS, P., D. RUESCHEMEYER en T. SKOCPOL (eds.), *Bringing the state back in*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SKOCPOL, T. (1992), 'State formation and social policy in the United States', *American Behavioral Scientist*.
- SKOCPOL, T. en E. AMENTA (1986), 'States and social policies', *Annual Review of Sociology*, pp. 131-157.
- SPICKER, P. (1993), *Poverty and social security: concepts and principles*. Londen: Routledge.
- STEPHENS, J. (1979), *The transition from capitalism to socialism*. Londen: MacMillan.
- THERBORN, G. (1986), *Why some peoples are more unemployed than others. The strange paradox of growth and unemployment*. Londen: Verso.
- THERBORN, G. (1994), 'Another way of taking religion seriously', *European Journal of Political Research*, (2): 103-110.
- TITMUSS, R. (1968), *The social division of welfare. Some reflections on the search for equity*. Liverpool: Liverpool University Press.
- TITMUSS, R. (1974), *Social policy. An introduction*. Londen: Allen & Unwin.
- UUSITALO, H. (1984), 'Comparative research on the determinants of the welfare state: the state of art', *European Journal of Political Research*, (4): 403-422.
- VAN KERSBERGEN, K. (1987), 'The Netherlands: a passive social democratic welfare state in a christian democratic ruled society', *Journal of Social Policy*, (4): 477-499.
- VAN KERSBERGEN, K. (1994), 'Socialisme, sociaal-democratie en het Den Uyl-socialisme. De Nederlandse sociaal-democratie en het denken over de verzorgingsstaat', pp. 32-55, in: Bussemaker, J., e.a. (eds.), *Verzorgingsstaat tussen individualisme en solidariteit*. Den Haag: Wiardi Beckman Stichting.
- VAN KERSBERGEN, K. (1995), *Social capitalism. A study of christian democracy and the welfare state*. Londen: Routledge.
- VAN KERSBERGEN, K. (1996), 'Verzorgingsstaten internationaal vergeleken. Kanttekeningen bij het Nederlandse debat', *Socialisme en Democratie*, (2): 107-113.
- VAN KERSBERGEN, K. en U. BECKER (1988), 'The Netherlands: a passive social democratic welfare state in a christian democratic ruled society', *Journal of Social Policy*, (4): 477-499.
- VAN LANGENDONCK, J. (1995), 'Internationale vergelijking van systemen van sociale zekerheid', in: DESPONTIN, M. en M. JEGERS (eds.), *De sociale zekerheid verzekerd?* Brussel: VUB Press.
- VON RHEIN-KRESS, G. (1993), 'Coping with economic crisis: labour supply as a policy instrument', in: CASTLES, F. (ed.), *Families of nations. Patterns of public policy in Western democracies*. Aldershot: Dartmouth.
- WESTERN, B. (1989), 'Decommodification and the transformation of capitalism: welfare state development in seventeen OECD countries', *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, (2): 200-221.
- WHITEFORD, P. (1994), 'Income distribution and social policy under a reformist government: the Australian experience', *Policy and Politics*, (4): 239-255.

- WIEACKER, J. (1994), 'L'assurance dependance en Allemagne: évolution et perspectives', in: VAN BUGGENHOUT, B., e.a. (eds.), *De afhankelijkheidsverzekering*. Brugge: Die Keure.
- WILENSKY, H. (1975), *The welfare state and equality. Structural and ideological roots of public expenditures*. Berkeley: University of California Press.
- WILENSKY, H. (1981), 'Leftism, catholicism and democratic corporatism: the role of political parties in recent welfare state development', pp. 345-382, in: FLORA, P. en A. HEIDENHEIMER (eds.), *The development of welfare states in Europe and America*. New Brunswick: Transaction Books.
- WILENSKY, H. en C. LEBEAUX (1958), *Industrial society and social welfare. The impact of industrialization on the supply and organisation of social welfare services in the United States*. New York: The Free Press.